

VIKTOR ALDRIN

Skolavslutningar i kyrkan och spelet om religion i svensk skola

Bibliotheca theologiae practicae, 101. Skellefteå: Artos, 2018. 231 s.

ISBN 978-91-7777-04-1

Diskussioner om skolavslutningar i kyrkan är inget okänt fenomen. Frågan berör inte bara lärare och rektorer utan också präster och andra som tjänstgör i kyrkorna förutom naturligtvis föräldrar och barn. Vid sådana tillfällen spelar musiken en viktig roll – inte bara ”Den blomstertid nu kommer” väcker diskussion, det förekommer ju också annan sång och musik vid skolavslutningarna.

Det kan vara en god förberedelse för sådana diskussioner om man försöker se frågan i ett vidare perspektiv. Viktor Aldrin har skrivit en bok som kan bli till hjälp i sådana sammanhang. Han har forskat i ämnet från olika utgångspunkter och belyser frågan dels i ett historiskt perspektiv, dels utifrån viktiga begrepp som brukar förekomma i debatten, som till exempel kyrkorummets roll och identitet i det offentliga rummet, vad en skolavslutning är i kyrkligt hänseende, om skolavslutningar kan vara diskriminerande. Han visar vidare mot bakgrund av olika undersökningar hur vanliga eller ovanliga skolavslutningar varit under tiden efter 2000 och pekar ut vilka som formulerat styrdokumentet. Allt nyttig kunskap för präster, kyrkomusiker, församlingspedagoger, musiklärare och körledare som planerar och medverkar i skolavslutningar.

I ett par delavsnitt tar Aldrin upp frågor mera specifikt kring psal-

men ”Den blomstertid nu kommer” och redovisar olika sätt att se på musikfrågorna, särskilt debatten om psalmsång som diskriminering vid skolavslutningar.

I bokens båda sista avsnitt behandlas olika tolkningar av synen på barnet och dess ställning i relationen stat–invånare i Sverige. I detta sammanhang väcker Aldrin en viktig fråga för alla som är engagerade i någon form av kyrkomusikalisk verksamhet. I anslutning till forskning om Svenska kyrkans förändrade identitet citerar han från en rapport som behandlar frågan om ”själva kyrkorummet som resurs [kan] betraktas som en möjlig öppning för en samsyn mellan kyrkans intresse att förmedla ett budskap och statens intresse av att inte påtvinga en förkunnelse. [...] Man kan fråga sig om ett principiellt sekulärt offentligt arrangemang i kyrkorummet, såsom en skolavslutning, parallellt kan rymma olika religiösa och sekulära tolkningsmöjligheter? Det är väl troligen så det fungerar i samband med konserter i kyrkorum. Varför skulle det inte kunna vara så vid skolavslutningar? Vissa elever kan uppleva avslutningen som en gudstjänst medan andra kan se det som en allmänt fin och stämningssyftande upplevelse” (s. 197). Vad är det som är kränkande i så fall?

Var och en som är engagerad, direkt eller indirekt, i kyrkomusikalisk verksamhet och konserter i kyrkorum, känner igen frågorna: Hur avväger man kyrkans musikaliska program i hela dess bredd så att både öppenhet och personlig integritet beaktas? Svaren är inte särskilt lätta att finna men Aldrins bok aktualiserar viktiga perspektiv och konkreta tillämpningar som kan vara till nytta i sådana diskussioner.

Sven-Åke Selander

TERESA BERGER

@Worship

Liturgical Practices in Digital Worlds

Liturgy, Worship and Society Series. New York: Routledge, 2018. 146 s.

ISBN 978-1-138-06000-5

I sin bok *Digitalism: När allting är internet* tecknar Pelle Snickars, professor i medie- och kommunikationsvetenskap med inriktning mot digitala humaniora vid Umeå universitet, två typiska narrativ om den digitala tidsåldern. Det ena narrativet fokuserar på rädsla, risker och digitaliseringens negativa konsekvenser. Det andra narrativet fokuserar på möjligheter, framför allt *meningen* med internet, som gärna beskrivs i positiva termer av delande, jämställdhet och demokrati. Dessa två narrativ, det cyberskeptiska och det cyberutopiska, präglar också i hög grad i de senaste två decenniernas teologiska reflexion om digitalisering.

När man får en bok om digitalt förmedlade liturgiska praktiker i sin hand ligger det därför nära till hands att genast försöka placera in den i någon av dessa kategorier: är Teresa Berger skeptiker eller utopiker? Hon inleder boken med att slå fast: hon är varken-eller. Bokens syfte är inte att tala för eller emot digitalt förmedlade liturgiska praktiker, utan att argumentera för hur viktigt det är att teologer studerar och reflekterar över dem, samt ange en modell för hur detta bör gå till. Modellen har tre utgångspunkter, som hon konsekvent tillämpar när hon diskuterar några av den liturgiska teologins "klassiska" frågor: teologisk antropologi, ecklesiologi, materialitet och sakramenten.

Den första utgångspunkten är att digitalt förmedlade praktiker bör betraktas mot bakgrund av kyrkans historia. Det som vid första anblicken framstår som radikalt nytt är ofta inte det, utan snarare en rekonfiguration av redan existerande praktiker. På så sätt argumenterar Berger för att kristendom alltid har varit ett förmedlat fenomen, i synnerhet liturgi. Den mänskliga rösten, rökelsekaret, elkabeln till högtalaranläggningen eller mobiltelefonen – mötet med levande Gud är alltid förmedlat. Inte heller multi-taskande och distraction är något nytt: ökenfäderna flätade korgar medan de bad

och Johannes Chrysostomos klagade över församlingens bristande uppmärksamhet. Berger ger också en rad exempel på teologiska resurser i kyrkans historia som kan vara till hjälp för att förstå de nutida praktikerna. En sådant är Petrus Damiani (1007–1072), vars reflexioner över eremiters bön blev betydelsefulla för 1900-talets liturgiska rörelse. Damiani menade att prästen vid mässan aldrig ber kyrkans böner ensam, utan att alla bedjande – särskilt i nattvardsbönen – gemensamt deltar i lovsångens offer. Det togs till intäkt för att visa att tanken om lekfolkets deltagande funnits långt tillbaka i kyrkans historia. Samme teolog skulle kunna vara en resurs även för den digitala eran, anser Berger. Damiani frågade sig huruvida eremiter i sin ensamma bönestund kan använda den vanliga liturgins tilltal ”vi”. Hans svar kan kasta ljus över bedjandet som sker med en smart telefon i handen: Absolut! Hela kyrkan är ju genom den helige Ande närvarande i varje liturgi. Det kan inte stå och falla med antalet synliga närvarande vid ett givet tillfälle.

Med det historiska perspektivet blir det, enligt Berger, också tydligt vad som faktiskt är nytt med digitalt förmedlade liturgiska praktiker: omedelbarheten och tillgängligheten.

Den andra utgångspunkten i Bergers modell för reflexion över digitalt förmedlade praktiker är att man bör utgå från praktikerna. Att bara tillämpa etablerade liturgiska kategorier på det digitala rummet är otillräckligt. Istället bör praktikerna tillåtas att utmana etablerade liturgiska begrepp och uppfattningar. Ett exempel är det för den liturgiska rörelsen så viktiga begreppet *actuosa participatio*. Berger skriver (s. 23):

In light of digital media, the notion of active participation as advocated in the twentieth century shows itself to be linked to quintessentially modern construals of the self. Such modern construals privileged images of a self that is stable, bounded, self-determining, unencumbered, and also – though this remains largely hidden – able-bodied, neuro-typical, and dominantly male.

Här går Bergers katolska kontext särskilt tydligt i dagen. Till skillnad från en protestantisk kontext som tenderar att dra åt det cyberutopiska hållet, är den katolska i huvudsak cyberskeptisk med jesuiten Antonio Spadaro som främsta exempel. Hans *Cybertheology: Thinking Christianity in the Era of the Internet* från 2014 har snabbt blivit något av ett standardverk, och det är honom Berger hänvisar till när hon menar att den som utgår från ett etablerat teologiskt "facit" aldrig kan komma till någon annan slutledning än att digitalt förmedlade liturgiska praktiker är "too textual, individualistic, detached, disembodied" (*Cybertheology* s. 79). Att hon talar in i en cyberskeptisk kontext blir också tydligt genom att hon gång på gång poängterar att hon inte nödvändigtvis står för en naivt positiv syn på digitala praktiker.

Den tredje och sista utgångspunkten i Bergers modell är partikularitet. Digitala praktiker är inte ett enhetligt fenomen, utan något extremt diversifierat. Hur viktigt det är att ta hänsyn till detta framgår särskilt i kapitlet om digitalt förmedlad eukaristi. Resultatet av diskussionen blir väldigt olika beroende på vilken teknisk plattform som används: Twitter-kommunion är något väsensskilt från firande av eukaristi i en VR-miljö, och dessa båda skiljer sig klart från en live-strömmad mässa. Det är dock inte bara 1) teknikens partikulära egenskaper som är avgörande, utan även 2) den partikulära användaren/deltagaren i liturgin och 3) den partikulära liturgin som är avgörande för hur man kan värdera en viss företeelse. En VR-miljö gör till exempel inte mycket för en som är blind, medan den för en äldre rörelsehindrad person som får möjlighet att "komma in i" sin barndoms kyrka kan betyda oerhört mycket.

För den som önskade enkla, raka svar huruvida digitalt förmedlade liturgiska praktiker är ett hot eller en möjlighet är boken således en besvikelse. Den ger inga sådana. Däremot ger boken en hel rad andra saker som är nog så viktiga. Till att börja med ett starkt upprop för behovet av att studera och reflektera över sådana praktiker. Att detta har relevans i en svensk genomdigitaliserad kontext är uppenbart. Som Berger påpekar: det är inte som att kristna sitter och väntar på vad liturgiforskarna tycker om saken, de praktiserar redan

för fullt. Här finns oerhört mycket att göra! Inte minst eftersom digitala praktiker utmanar teologiska/liturgiska ”självklarheter”. De frågor som uppstår i Bergers katolska kontext är dessutom högaktuella även för kyrkor som Svenska kyrkan och Equmeniakyrkan, vars nya handböcker genomsyras av begrepp som problematiseras genom digitaliseringen, såsom kyrkans gemenskap som Kristi kropp och aktivt deltagande/delaktighet.

För det andra är boken en värdefull följeslagare för den som vill studera och reflektera över digitalt förmedlade praktiker. De tre element som ingår i Bergers modell är återkommande hos forskare som engagerat sig i metodfrågor. Så argumenterar till exempel Tim Hutchings, som forskat om online-kyrkor och som medverkar med ett kapitel i den nyutkomna antologin *What Really Matters: Scandinavian Perspectives on Ecclesiology and Ethnography*, att såväl positiva som negativa teologiska påståenden om digitala praktiker bör vara partikulära och grundade i praktikerna själva, inte i övergripande teorier om sociala strukturer och beteendemönster. En modell som Bergers gör det alltså möjligt att undvika alltför svepande och generaliserande utsagor baserade på något av de två narrativen om den digitala tidsåldern, och istället kunna göra adekvata och välgrundade värderingar.

Förutom modellen får läsaren en mycket rik och gedigen referenslista, som gör det lätt att ta sig vidare om man vill fördjupa sig i en specifik frågeställning. Läsningen är en fröjd, framställningen är klar och det finns inte ett överflödigt ord. Möjligen kan detta ses som en nackdel. Det är en förhållandevis tunn bok, och som en tysk kollega klagande uttryckte det: ”den kostar ju 1€ per sida!” Som tur är så är den betydligt billigare som – just det – digitalt förmedlad e-bok.

Frida Mannerfelt

STEPHEN BURNS

SCM Studyguide to Liturgy

Second Edition

London: SCM Press, 2018. xiii + 219 s. ISBN 978-0-334-05680-5

Även om en bokhylla eller en läshörna inte avslöjar allt om en människa, så berättar den i alla fall en hel del. Det talesättet påmindes jag om när jag läste det engelska bokförlaget SCM Press helt omarbetade kursbok i ämnet liturgi. Inledningsvis räknar författaren Stephen Burns upp sina favoritförfattare och tackar dem (s. i), och i slutet av varje avsnitt i boken finns referenser till böcker som utgör källor till framställningen, men också för vidare studier.

Burns akademiska bokhylla har flera böcker av liturgivetare som vi inte är så bekanta med här i Norden. Namnen avslöjar författarens nuvarande australienska arbetsmiljö, liksom hans stora kontaktnät med forskare i Asien, England och USA som undersöker gudstjänsten ur koloniala, feministiska och ekumeniska perspektiv: Anita Monro, Bryan Cones, Jione Havea, Nicola Slee, Kwok Pui-lan, Robert Gribben, Susanna Snyder.

Även om Burns har sin hemvist i den anglikanska kyrkan, visar referenserna på ett brett intresse för liturgisk förnyelse och liturgisk teologi. *SCM Studyguide to Liturgy* ger därför en gedigen ekumenisk orientering om nutida liturgiska förnyelsesträvanden i olika kristna traditioner. På ett förtjänstfullt sätt lyfter Burns också in feministiska och postkoloniala perspektiv som ofta saknas i teologiska kursböcker på grundnivå.

För närvarande är författaren Stephen Burns professor i liturgisk och praktisk teologi på Trinity College Theological School vid University of Divinity i Melbourne, Australien. Tidigare var han verksam som lärare i liturgik vid Queen's Foundation for Ecumenical Theological Education i Birmingham, England. Burns publikationer finns tillgängliga på www.queens.ac.uk/people/consultants/stephen-burns

Stephen Burns var också författare av den tidigare utgåvan av denna bok, som utkom 2006. En jämförelse mellan den gamla och nya

utgåvan visar vad mycket som faktiskt hänt inom liturgivetenskapen på tolv år. Den helt omarbetade boken har ett liknande upplägg som originalet, men allt är uppdaterat och flera nya avsnitt med nytt material har tillkommit.

Det märks att författare undervisar i ämnet. Upplägget är pedagogiskt genomtänkt, och framställningen kräver inga särskilda förkunskaper. Men även den som läst liturgi tidigare finner nya infallsvinklar och ny kunskap.

En stor skillnad mellan utgåvan 2006 och 2018 handlar om liturgikens studieobjekt. År 2006 låg betoningen på *texterna* i agendor och standardiserade kyrkohandböcker och på dessa texters historiska utveckling – och då framför allt i ett snävt brittiskt sammanhang. När jag läste Burns beskrivning av den text-baserade liturgin gick mina tankar till det omfattande förarbete som gjordes till 1986 års kyrkohandbok i Svenska kyrkan. De blå och röda SOU-böckerna beskriver ”liturgiska utvecklingslinjer”, men det mesta är baserat på ett studium av texter, trots att gudstjänst är så mycket mer.

2018 års utgåva av SCM-boken lyfter även fram gudstjänstens icke-textuella dimensioner, som engagerar alla sinnen. Gudstjänst är här ett verb, en händelse på en plats, men varje gudstjänst har dessutom ett vidare globalt sammanhang präglad av mångfald. Viktiga kapitel i boken är därför ”Space and Symbol” (kap. 3), ”Music and Song” (kap. 4) och kap. 5 som ger performativa perspektiv på predikan.

Den här förändringen – från ett ensidigt textfokus i liturgik till något mycket mer – kopplar Burns delvis till teknisk utveckling. Boktryckarkonsten har med tiden gett möjligheter att effektivt standardisera gudstjänstens innehåll, medan den nu pågående digitaliseringen har öppnat för variationer och mångfald.

Ett nyckelord i Burns bok är *delaktighet* och *deltagande*, begrepp som sedan Andra Vatikanconciliets dokument *Sacrosanctum concilium* inte bara präglat den katolska kyrkans strävan efter liturgiska reformer. Ett aktivt deltagande är numera ett ideal i många kyrkosamfund. I bokens första kapitel presenteras flera aspekter på detta ideal, vilket visar att det finns många sätt att delta i en kristen

gudstjänst. Delaktighetsidealet har också tagit färg av andra trender i samtiden, och dess konkreta betydelse beror i hög grad på vilken mening som varje gudstjänstfirare själv ger åt en gudstjänst. Gudstjänstens mening kan också ligga vid sidan om gudstjänstens texter och bortom den officiella tolkningen av dem.

För att ge läsaren möjligheter att bättre förstå liturgiins dynamik introducerar Burns redan i inledningen av boken tre genomgående perspektiv som genomsyrar bokens framställning av gudstjänstens mening. Perspektiven utgår från följande tre positioner (*locations*) i en gudstjänstfirande församling: gudstjänstledarens stol, gudstjänstfiraren i bänken, gudstjänstvården vid dörren. Varje kapitel belyser mer eller mindre dessa perspektiv, och i slutet av varje kapitel finns en övning för läsaren att dela tankar från "chair, pew, and door".

Ett annat genomgående perspektiv i Burns bok är att han kopplar samman de liturgiska reformerna och förnyelsesträvandena med den pågående missionella förnyelsen i många kyrkosamfund och lokala församlingar, en strävan som i Anglikanska kyrkan kallas för "Mission-shaped church" och "Fresh expressions". Därmed har boken fått "diversity" (mångfald, variation, skillnad) som ett genomgående tema utifrån ett ecklesiologiskt centrum, här kallat "mixed economy of church".

Vad detta konkret innebär för liturgin utvecklas i bokens andra del: "Worship and Mission in a Diverse World". Jag fann kapitel 6 särskilt intressant i detta avseende. Det handlar om att "njuta av mångfald/skillnad", och här görs en intressant analys av rikedomerna av olika stilar och olika innehåll i nutida gudstjänstliv utan att ducka för spänningar och utmaningar.

SCM:s reviderade kursbok ser jag som ett välkommet komplement till den nya kursboken *Kristen gudstjänst* (Artos 2018). Här finns ett internationellt och missionellt perspektiv som också tillhör liturgiins grunder. Däremot saknar jag i den engelska boken de östkyrkliga perspektiven och en introduktion i liturgisk teologi. Men man kan inte få allt i en grundbok.

Sune Fahlgren

DAVID FAGERBERG

Den liturgiska människan

Alexander Schmemanns vision för kyrkan, gudstjänsten och världen

Tro & Liv skriftserie, 8. Örebro: Marcus förlag, 2018. 156 s.

ISBN 978-91-7999-688-8

Den ortodoxe teologen Alexander Schmemann (1921–1983) hör till 1900-talets mest inflytelserika teologer. Tillsammans med andra exilryska teologer har han bidragit både med en förnyelse av den ortodoxa teologin och en förmedling av den ortodoxa traditionen till väst. I centrum för Schmemanns teologiska projekt står liturgin, och sökandet efter en liturgisk teologi som förmår förena liturgi, teologi och fromhet, tre sidor av den kristna tron som i den moderna världen tenderat att glida isär.

David Fagerberg är en arvtagare till Schmemanns tänkande i rakt nedstigande led, han doktorerade under Schmemann-lärjungen Aidan Kavanaugh. Han har tidigare bland annat publicerat boken *On Liturgical Asceticism* (2013), som är en av de bästa introduktionerna till den tidiga kristna asketismen jag känner till. Där ger han ökenfädernas undervisning en lättillgänglig form, som samtidigt placerar den tidiga kristna asketismen i dess ursprungliga kontext och öppnar upp för att se dess relevans idag.

Den bok som nu getts ut på svenska bygger på föredrag hållna vid ett Schmemann-symposium på Bjärka-Säby 2017, och utgör rätt långt en introduktion till Schmemanns teologi. Mycket av föredragsformen finns kvar, och boken innehåller därför en del talspråkliga svängar som kan kännas lite konstiga i bokform.

Efter ett fint förord av Ninna Edgardh och en inledning av Peter Halldorf följer fem kapitel som fokuserar på liturgins roll och plats – i teologin, i livet och i världen. Det är ett naturligt grepp – det var också Schmemanns frågor. Men det innebär också att boken ger ett något ofokuserat intryck. I grunden handlar det om det dilemma som den som vill introducera en annan tänkare alltid står inför: På vilket sätt kan jag bidra med något som verkligen tillför något till tänkarens egna böcker? Det finns flera sätt att göra detta: genom

att vara en än bättre pedagog, eller genom att känna till en specifik kontext man vill introducera boken till bättre, till exempel.

Nu är inte Schmemann särskilt svår att läsa, och en bättre introduktion till hans tänkande än han egen klassiska bok *För världens liv*, som finns på svenska, är svår att åstadkomma. Däremot är det en viktig fråga vad man ska göra med Schmemanns attraktiva och inspirerande vision av den liturgiska teologin i exempelvis en svenskkyrklig eller frikyrklig kontext. Den boken väntar ännu på att skrivas. I dessa kyrkotraditioner har liturgin rent faktiskt en annan plats än i den ortodoxa – vad händer när man betraktar dessa kyrkors gudstjänster i ett schmemannskt ljus?

Så Fagerbergs bok fungerar kanske snarast som en introduktion till det landskap som den av Schmemann inspirerade teologin idag utgör. Här finns användbara saker, som bilden av skillnaden mellan ett hjul och en cirkel – en cirkel varken rör sig eller är på väg någonstans – en slående bild av vad som händer när liturgin blir något som i första hand är korrekt och teoretiskt genomtänkt. Det är säkert många som upplevt gudstjänster som mer strävar efter att vara perfekta cirklar än hjul som tar tag i verkligheten och för oss någonstans.

Men här finns också problematiska passager. Inte minst diskussionen om liturgisk teologi och vetenskaplig teologi har allvarliga problem. Inte direkt för att den position Fagerberg utgående från Schmemann tecknar inte skulle vara en seriös möjlighet, till och med ett riktigt gott alternativ – utan för att situationen inom den akademiska teologin i världen beskrivs schablonartat och raljant. Det som sägs stämmer säkert någonstans, men inte överallt, och inget blir bättre av generaliseringar av detta slag.

Samtidigt har visionen om liturgin som teologins källa något viktigt att säga i dagens teologiska diskussion även i de nordiska länderna. När kyrkorna frestas att försöka triangulera fram sin identitet ur policydokument, behövs verktyg för att urskilja på vilket sätt den gemensamma tillbedjan gör kyrkan till kyrka. Fagerberg visar ett sätt att betrakta liturgin som undviker både ett detaljfokuserat ingenjörsperspektiv och ett rent pragmatiskt

”pröva något nytt”-tänkande, både tämligen utbredda i de nordiska kyrkorna.

Här kan Fagerbergs bok fungera som en samtalsöppnare, och det samtalet behöver föras.

Patrik Hagman

STINA FALLBERG SUNDMARK (RED.)

Kristen gudstjänst

En introduktion

Skellefteå: Artos & Norma, 2018. 311 s. ISBN 978-91-7777-060-2

Antologin *Kristen gudstjänst – en introduktion* är ett välkommet tillskott för studenter på grundnivå men även för en bredare allmänhet som vill öka sin kunskap om gudstjänstraditioner i Sverige idag. I tolv kapitel ger redaktören Stina Fallberg Sundmark och ytterligare tio författare en översikt av olika kyrkors traditioner med fokus på gudstjänsten. Anders Ekenberg ger en mycket god inledning och för in läsaren i studiet av den rika värld som gudstjänsten är. Därefter följer kapitel som i huvuddrag redovisar den mångfald av traditioner som finns i Sverige idag. Författarna går igenom romersk-katolska, östkyrkliga, Svenska kyrkans, äldre frikyrkligheters samt pentekostala gudstjänstuttryck. I varje kapitel ges också exempel på variationer och specifika uttryck inom respektive kyrkotraditions olika samfund. Andra halvan av boken innehåller tematiska kapitel med en genomgång av olika sätt att fira gudstjänst, rummets betydelse, materiella perspektiv, gudstjänstmusik, liturgik och ekumenik samt ett kapitel om utmaningar i studiet av liturgi. Genom dessa får läsaren hjälp att jämföra de olika kyrkofamiljernas traditioner. Här lyfts skillnader fram, men också likheter som bidrar till en mer differentierad bild av liturgisk tradition i Sverige, där indelningen i kyrkofamiljer kan nyanseras genom att se att många uttryck och företeelser är gemensamma för flera kyrkotraditioner.

Det tematiska kapitlet ”Liturgin och kyrkornas enhet” av Ninna Edgardh fångade särskilt mitt intresse. Utifrån mina erfarenheter

som församlingspräst i en mångkulturell församling i Svenska kyrkan och som nybliven doktorand i praktisk teologi blir ekumenik ett vägledande tema i denna recension. Edgardh beskriver den liturgiska och den ekumeniska rörelsens betydelse i arbetet för kristen enhet under 1900-talet. Hon tar upp stora internationella ekumeniska möten, men också arbetet i Europa genom Borggådeklarationen och Charta Oecumenica. Självfallet får den ekumeniska gudstjänst som frades i Lunds domkyrka 31 oktober 2016, med lutheraner och katoliker, en framträdande plats. Edgardh anser dock att den ekumeniska konvergensen i liturgin i Sverige under 2000-talet har avstannat. Hon pekar på officiella riktlinjer som ett tecken på enhet men menar samtidigt att mångfalden i det svenska samfundslandskapet och även migration påverkar möjligheten till att kraftsamla kring ekumeniska frågor.

En konsekvens av den ekumeniska rörelsen kan skönjas i deltagandets betydelse i gudstjänsten vilket behandlas av Stephan Borgehammar i artikeln ”Om de många sätten att delta i en gudstjänst”. Han nämner, liksom Edgardh, den liturgiska reformrörelsen under 1900-talet, som också haft betydelse för den ekumeniska rörelsen. Den uppstod inom romersk-katolska kyrkan men spreds vidare till andra kyrkor. Borgehammar menar att reformrörelsen har haft en strävan mot ett aktivt deltagande av lekfolk i gudstjänstssammanslaget. Han nämner att Andra Vatikankonciliet dokument *Sacrosanctum concilium*, Konstitutionen om den heliga liturgin, också påverkade Svenska kyrkans arbete som ledde fram till en ny kyrkohandbok 1986. Här kan vi kanske spåra de förutsättningar som trots allt kan finnas idag för konvergerande uttryck i liturgin, vilka också kan bära frukt för en ekumenisk gräsrotsrörelse även in på 2000-talet som Edgardh säger sig sakna.

Förutsättningar för att förstå ekumeniska utmaningar i dagens Sverige ges också i kapitlet ”Kritiska och konstruktiva utmaningar i studiet av liturgi” av Sven-Erik Brodd, där han bland annat berör sambandet mellan dogmatik, liturgik och kyrkolära. Den klassiska tanken om *lex orandi, lex credendi* (bödens lag är trons lag) är ett sätt att tala om att gudstjänsten inte bara uttrycker en kyrkas lära och

teologi utan att teologi också skapas och utvecklas genom firandet av gudstjänst. Detta görs genom deltagarnas gemensamma bön och liturgiska handlingar. Brodd berör vidare denna informella erfarenhetsbaserade teologiska utveckling men menar att den är relativt utforskad. Dock skriver han att ”Kraften i den erfarenhetsbaserade och ofta traditionsöverskridande gudstjänsten har varit så stark att traditionella konfessionella argument har fått ge vika” (s. 289). Han ger här exempel på att sånger från Taizé, ökenmässor och spelmansmässor är ett resultat av erfarenhetsbaserade teologiska uttryck. Även detta kan benämnas som en del av den ekumeniska rörelsen och en del av det flöde som utbyte mellan olika kyrkliga traditioner kan resultera i.

Bokens upplägg med indelning i både konfessionella beskrivningar och tematiska kapitel ger läsaren en hjälp att se det som skiljer åt och är specifikt för varje tradition, men också olika traditioners likhet och samhörighet. Detta är ett viktigt bidrag i dag, då frågor om särskiljning och identitet respektive sammanhållning är aktuella även i den allmänna samhällsdebatten. De tematiska kapitlen kan hjälpa oss att ana att ekumenik inte enbart är, och kanske aldrig har varit, möten mellan församlingar eller kyrkliga ämbetsbärare. Världsekumenik sker idag inom många församlingar runt om i Sverige, kanske framför allt i Svenska kyrkan och inom frikyrkliga traditioner. Genom migration har många kristna från olika kyrkliga traditioner hittat ett andligt hem i Sverige och många firar idag gudstjänst i för dem nya sammanhang. De bidrar med kroppsliga liturgiska praktiker från sina traditioner såväl som smyckning av kyrkorum och det ger spännande ekumeniska utmaningar. I vilken utsträckning det finns förutsättningar att införliva dessa, delvis nya, uttryck är kanske just en fråga om hur den ekumeniska rörelsen påverkat gudstjänstliv i Sverige, såväl i Svenska kyrkan som i frikyrkor. Kanske kan man i dessa uttryck trots allt spåra en del av den liturgiska konvergens Edgardh säger sig sakna. Men detta liv levs kanske lite under den ”officiella ekumeniska radarn”?

Brodd berör frågor kring just erfarenhetsbaserat och traditionsöverskridande, Edgardh skriver om ekumenik och Borgehammar

om delaktighet i gudstjänsten. Boken kunde berikats av att mer utrymme getts åt det ekumeniska liv som levs dagligen mitt i den gudstjänstfirande församlingen, mellan människor som har sin bakgrund i flera olika kyrkotraditioner. Att det inte får större utrymme är kanske just på grund av att det är tämligen utforskat, i alla fall när det gäller den liturgiska dimensionen, vilket Brodd menar är fallet. År 2000 bildades nätverket ”Framtiden bor hos oss” (FBHO) av medarbetare i Svenska kyrkan som upplevde att nya utmaningar och glädjeämnen blivit tydliga just genom att människor från ett flertal olika traditioner möts i gudstjänst idag. Här finns erfarenhet och kunskap som är ett viktigt bidrag även in i det officiella ekumeniska arbetet. De senaste årens stora migration påverkar redan idag och kommer framöver att påverka gudstjänstliv i Sverige, och en hade önskat att detta getts större utrymme i en antologi om gudstjänst i kyrkor och församlingar på väg in i 2020-talet.

För studenter är det dock viktigt att få en bild av kristen gudstjänst som är möjlig att omfatta. *Kristen gudstjänst – en introduktion* tillhandahåller detta. De tematiska kapitlen ger läsaren en möjlighet att förstå något av den komplexitet och gränsöverskridande mångfald som det kyrkliga landskapet i Sverige idag har. Boken ger fler möjligheter att studera och bidra till en ökad förståelse av gudstjänstutveckling framöver. Dock är det värt att påminna om det som även Sune Fahlgren benämner i slutet av sitt kapitel om pentekostala rörelser. Gudstjänst handlar om det existentiella och djupt mänskliga, och dessa ”dimensioner brukar bli ännu mer påtagliga vid studiebesök än i en läsning av beskrivningar och analyser som denna” (s. 197). Denna bok ger mersmak och skapar förhoppningsvis nyfikenhet att utforska än mer av gudstjänstens rika värld.

Pernilla Myrelid

ELEAZAR S. FERNANDEZ (RED.)

Teaching for a Multifaith World

Eugene, OR: Pickwick Publications, 2017. xxviii + 220 s.

ISBN 978-1-4982-3974-5

Den tidigare så vanliga och tydliga uppdelningen mellan praktisk teologi och missionsvetenskap, som fungerade smidigt i de kristna länderna i väst, verkar inte längre gälla. Det snabbt pluraliserande religiösa landskapet orsakar en rad problem för de kristna samhällenas pastorala ansvarsområden, särskilt utbildning, ledarskap och sjuvård. Den relativt nyutkomna volymen *Teaching for a Multifaith World* ("Undervisning för en multireligiös värld"), redigerad av Eleazar S. Fernandez och publicerad av Pickwick Publications år 2017, är en välskriven antologi som bedömer och analyserar pedagogiska problem som uppstår i multireligiösa samhällen samt föreslår lösningar på dem.

I introduktionen till boken hävdar Fernandez att religiös mångfald har blivit lika verklig som biologisk mångfald. Samtidigt har den politiskt präglade offentligheten misslyckats med att erkänna detta faktum, vilket gör det svårt för allmänheten att acceptera det förändrade religiösa landskapet. Som Fernandez observerar, leder det sekulariserade sättet att försöka inestänga religion i den privata sfären till en oengagerad tolerans som gränsar till likgiltighet. Genom en etymologisk analys av ordet "privat" (*privare* på latin betyder "att beröva") beskriver Fernandez hur människor berövas möjlighet att möta varandra, vilket är ett nödvändigt inslag i en gedigen religiös utbildning.

Religiös utbildning och "möte" är de två ledmotiven i alla texter i denna antologi. Som Jennifer Peace noterar i en av texterna, ger omformningen av samhället alltmer skäl till ett skifte, från "om" det borde finnas interreligiös utbildning på olika utbildningsnivåer, till "hur" och "vad" som bör läras ut under sådana kurser.

Boken är avsedd att ge vägledning för undervisning som förbereder för multireligiösa möten i olika situationer. Artiklarna behandlar således undervisning i såväl offentliga skolor som på pastorsseminarier och i teologiska utbildningar. Detta åtföljs av en bredare

granskning av historiska, sociala och kulturella förändringar som har påverkat undervisningen. Författarna föreslår också modeller för utformningen av läroplaner, utveckling av elevernas färdigheter och personlighet, uppmuntran till gästfrihet och samarbete, och stimulans av ”interreligious literacy”. Boken tar slutligen också upp effekterna av en multireligiös miljö på teologisk bildning, själavård, social rättvisa, konst och offentlig kristen förkunnelse (”public ministry”).

Bokens främsta styrka är dess inställning till religionsdialog. I stället för att hamna i ytterligheter, antingen på grund av en alltför stor motvilja mot kontakt med andra religioner, eller en alltför optimistisk pluralistisk hållning som gränsar till ett avvissande av den egna identiteten, rekommenderar författarna i boken ett tillvägagångssätt baserat på två pelare: fördjupad kunskap om sin egen tradition och vad Sheryl A. Kujawa-Holbrook beskriver som ett ”pingstparadigm” – en hållning som möjliggör utflykter utanför den egna gruppens gränser för att söka den helige Andes obegränsade verkan.

Det måste erkännas att boken är skriven av kristna för kristna, vilket hänger samman med dess huvudärende. Som författarna ständigt påpekar är religiös kunskapsöverföring djupt kontextuell: den bör alltid börja i den egna religiösa gemenskapen och uppfordrar till lika mycket kunskap om den andre som om sig själv. I annat fall kommer dialogen att snabbt begränsas av nischer utan djupare innehåll. Således görs en distinktion mellan multireligiöst och interreligiöst arbete. Det förra beskriver bara det faktiska sammanhang i vilket man måste arbeta var dag, medan det senare är något man måste vara medvetet engagerad i.

Men som Fernandez argumenterar i sin egen text, är innehållet i en övertygelse bara början på utbildningen och bör aldrig ses som det enda inslaget i läroplanen. Religion är en ”total livsstil” och kräver därmed en komplicerad förståelse av systemet för att tillhöra, uppträda och tro. Den religiösa utbildningen av individer genom skolor, av församlingar genom predikan och av ledare genom träning bör därför ha en holistisk karaktär, som inkluderar möten med troende

av kött och blod och trosgemenskaper. Teori kan inte förstås utan övning. Innehållet måste stödjas av förmågan att kommunicera. Det är därför som Hess föreslår att lärare inte bara ska inrikta sig på ”läskunnighet” (*literacy*) utan också på ”flyt” (*fluency*) i kommunikationen mellan religiösa själv och religiösa andra.

Därför föreslår boken också ett förnyat tillvägagångssätt för mission, mest uttalat i artikeln av Shanta Premawarhana. Premawarhana hävdar i sin text att traditionell teologi alltför ofta är ineffektiv, inte medför någon förändring eller till och med stöder orättvis politik. För att ändra denna *status quo* finns det ett oerhört behov av att nå människorna på marginalerna – inte för att missionera dem utan tvärtom för att bli missionerade av dem. Som Premawarhana argumenterar, är det bara i kontakt med dem som drabbas av orättvisa som vi kan förstå religionens kontextuella karaktär. Endast på marginalerna kan vi uppleva vad Kujawa-Holbrook kallar ”sakramentet för mänskligt liv” (*the sacrament of human life*), det vill säga mänsklighetens kollektiva och globala karaktär, som innebär att förbättring för en leder till allas förbättring.

Den enda nackdelen med boken är att dess författare omfamnar det pluralistiska paradigmet, som närmar sig religiös mångfald som något att uppskatta, utan att någonsin diskutera det. De betraktar sin egen synvinkel som uppenbar och självklar, vilket i tider av stark polarisering kan ge intryck av att endast prata med ”de redan frälsta”. Det hade varit bättre om författarna givit skäl för sin hållning, eller åtminstone deklarerat den.

Sammanfattningsvis kan boken rekommenderas till alla som antingen är aktiva inom religionsutbildning, engagerade i den interreligiösa dialogen, eller skulle vilja ompröva sin attityd till multi-religiösa och interreligiösa fenomen. Den erbjuder praktiska råd och fallstudier för olika typer av undervisning och ger en praktisk guide till eventuella hinder i processen. Innehållet är förvånansvärt sammanhängande och väl sammanställt för en antologi, men som vanligt med antologier kommer artiklarna att uppfattas som mer eller mindre relevanta beroende på läsarens behov. Det finns en bra balans mellan teologiska och praktiska infallsvinklar, även om både

innehåll och språk ibland blir starkt religiösa, vilket kan upplevas irriterande för personer med en mer sekulär smak.

Ryszard Bobrowicz

BENT FLEMMING NIELSEN

På den første dag

Kirkens liturgi. Oldtid og Middelalder

Köpenhamn: Eksistensen, 2017. 440 sidor. ISBN: 9788741001456

Bent Flemming Nielsen presenterar i sin nya bok en syntetisk framställning av kyrkans gudstjänstliv från antiken till och med medeltiden. Monografin orienterar sig primärt mot tyskspråkig, engelskspråkig och dansk forskning. Författaren ansluter sig i regel i sin framställning till mittfåran i den tyskspråkiga forskningen.

I monografins inledning problematiserar författaren begreppet gudstjänst och lyfter fram nyare forskningsfynd som ser rituella måltider kring Jesus från Nasaret och i de tidigkristna församlingarna som centrala inslag i församlingslivet in på 200-talet. Det offentliga gudstjänstlivet som senare utvecklades och dominerade rikskyrkan efter Konstantin har sitt ursprung i dessa rituella måltider.

Författaren redogör för forskningshistorien med tyngdpunkt på tyskspråkig och engelskspråkig forskning, men det är frapperande att Anton Baumstark och den komparativa liturgivetenskapen, som dominerar i Italien (t.ex. Juan Mateos, Robert Taft och Stefano Parenti), lyser med sin frånvaro i den forskningshistoriska framställningen.

Monografin är intressant, men ojämn. Den röda tråden är eukaristifirandets utveckling och teologiska tolkning, men svepande utvecklingar görs till botväsendet, kristen initiation, tideböner och kyrkoår.

Man märker att författarens tänkta läsare står i den danska folkkyrkans tradition, vilket motiverar förbigående jämförelse med nutida dansk folkkyrklig protestantism liksom fokus på västkristenheten såsom historisk bakgrund till den danska folkkyrkan.

Författaren tar upp östkristna eukaristiska böner, men lämnar den östkyrkliga traditionen åt sidan efter senantiken för att sedan enbart fokusera på kristenheten i Västeuropa. I vår tid, som präglas av ekumenik, migration och turism, framstår detta som ett förlegat grepp. Östkyrkorna är inte längre en exotisk verklighet förbehållen specialister inom ekumeniken utan en verklighet som vanliga dansk- ar kan möta på, såväl i Danmark som på utlandssemestern.

Författarens föresats att först efter senantiken bortse från öst- kristenheten är inkonsekvent genomförd, eftersom han redan i sin behandling av senantiken tar upp botväsendets utveckling i väst men förbigår i tystnad utvecklingen i öst.

Eftersom det är tydligt att författaren orienterar sig mot kristen antik och medeltid som en liturgi- och teologihistorisk bakgrund till den danska protestantismen hade det varit rimligt att i dispositionen låta framställningen gå fram till det medeltida gudstjänst- livets brytningar och utgångar i konfessionaliseringen som följde på 1500-talets reformationer.

Man får i detta fall inte försumma materialitetshistoriska aspek- ter, som förändringen av gudstjänstlivet som följer på övergången till ett nytt medium: massproduktionen av standardiserade guds- tjänsttexter genom boktryckarkonsten. Detta hade även motiverat en jämförelse med östkristenheten, där övergången från handskrifter till tryckta böcker innebar stora strider när man blev tvungna att standardisera gudstjänsttexten (t.ex. gammalritualisternas schism i Ryssland på 1600-talet).

Man saknar också insikter hämtade från den komparativa litur- givetenskapen, som istället för att fokusera på utvecklingen av olika gudstjänsttyper (t.ex. eukaristifrande och tideböner) i olika geogra- fiska gudstjänstfamiljer lyfter fram vikten av olika gudstjänstmo- ments uppkomst och spridning mellan olika geografiska områden och olika gudstjänsttyper (t.ex. textläsningar, processioner, litanior osv.).

Monografins starkaste sidor ligger i skildringen av rituella mål- tider och eukaristifrande från urkristendomen till senantiken. En annan styrka ligger i genomgången av senantik (primärt latinsk)

och medeltida (enbart latinsk) nattvardsteologi, där man märker författarens bakgrund som systematisk teolog.

David Heith-Stade

MARKUS HAGBERG (RED.)

Kontinuitet och förnyelse

arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelses årsbok 2017

Skelefteå: Artos, 2018. 178 s. ISBN 978-91-77770-59-6

I mycket präglades samtal inom Svenska kyrkan under 2017 av två frågor: minnet av reformationens genombrott för 500 år sedan och den delvis emotionellt laddade diskussionen om kyrkohandboken. *Kontinuitet och förnyelse* heter årsboken 2017 för arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse (aKF) och den behandlar inte minst dessa två frågor. Här koncentrerar jag mig på tre bidrag som rör förnyelse av gudstjänstlivet, ett område som traditionellt legat aKF nära.

Men det är frestande att först diskutera Johannes Börjessons idérika inlägg om den lutherska reformationen. Här finns spännande perspektiv. Till dessa hör utmaningar från patriark Fotios på 800-talet. Fotios menar att med kyrkans fullhet bevaras olika stämmor från individuella mödrar och fäder i tron. "Även om våra lärare individuellt kan fela, bildar de tillsammans en 'kör' vars harmoni av olika röster dränker mindre träffsäkra (falska) toner." Så skulle man också kunna se Martin Luther. Hans uppenbara misstag (till exempel antisemitism, bondeupproret) behöver inte hindra att han får en plats i kören av kyrkans lärare. En sådan syn skulle stämma väl överens med Luthers egen hållning. För honom var varje tanke att benämna en kristen eller en kyrka med hans efternamn otänkbar. Även om man idag inte kan vrida klockan tillbaka, är de ekumeniska tankarna från Fotios fruktbara för fortsatt reflektion.

I ett senare skede av Börjessons artikel blir Luthers politiska budskap oklart. Det är tveklöst så att det uppdrag till hela samhället som Luther ålägger varje kristen och kyrkan i sin helhet i senare tid kom att fördunklas och förbigås och detta med svåra följder. Det

drabbade den lutherska teologin särskilt under andra världskriget. Börjessons slutliga vision av kyrkans uppgift i samhället tycks mig otillräckligt beakta det mångreligiösa och mångkulturella samhälle som framträder allt tydligare i dagens Europa.

Till artiklar med tema gudstjänst bör Maria Eckerdals bidrag räknas. Hon skriver om Yngve Brilioths teologi om gudstjänsten. Hennes bidrag bygger i mycket på hennes avhandling om Brilioth med rubriken *En katolsk liturgi för en katolsk kyrka*. Begreppet ”katolsk” ligger uppenbarligen artikelförfattaren varmt om hjärtat. Hon noterar att Brilioth inte använde sig av begreppet katolsk när han talade om kyrkan men menar att detta begrepp idag bäst fångar Brilioths syn. Om det kan man tveka med tanke på de ofta motstridiga innebörder som begreppet katolsk i vår tid är förknippat med.

Brilioths kyrkosyn och syn på liturgi och gudstjänst hänger nära samman. Kyrkan identifieras med nådemedlen, utdelande av ord och sakrament. Mer lutherskt är det svårt att formulera sig. Man skulle önska att Eckerdal tydligare kunde spåra allt det genuint lutherska som i hög grad präglar Brilioths teologi.

I Brilioths kyrkosyn intar nattvarden en central plats. Det är tveklöst korrekt och det är också klart belagt att Brilioth i sin verksamhet, inte minst som domprost i Lund, aktivt bidrog till ett ökat antal tillfällen av nattvardsfirande. Det var kanske inte alldeles ovanligt bland Svenska kyrkans ledare. Biskopen i Lund, som Eckerdal tycks se som motståndare till Brilioths program, yttrade vid sitt första prästmöte i Lund 1926: ”Det finns församlingar, som äro hugnade med goda predikanter, men där Guds hus i alla fall litet besökes. Där åter en god nattvardsfrekvens finnes, där blir församlingen mindre beroende av prästens större eller mindre predikogåvor, och alla kunna ju icke ha samma gåvor. En nattvardsfirande menighet har således större förmåga att vid gudstjänsten hålla sig till det objektiva gudsordet, som i denna alltid frambäres. Därav följer också att en fast kyrklig tradition näppeligen skapas utan att nattvarden kommer att brukas. Om vi nu på många håll kunna glädja oss åt en något stigande gudstjänstfrekvens, så innebär detta en allvarlig vädjan till oss att söka giva nattvarden den detta nådemedel tillkommande platsen.”

(Biskopen ämbetsberättelse: Handlingar rörande prästmötet i Lund den 31 augusti samt 1 och 2 september 1926. Lund 1926, 72f.)

Brilioth hade influerats av anglikanskt kyrkoliv som han mött i tidigt 1920-tal främst i Oxford och Cambridge. Kontrasten till dåtidens liturgi i Svenska kyrkan var stor. På flera sätt kom han själv att bidra till liturgins förnyelse. Han ivrade för en liturgi som kunde vara ett korrektiv mot moderiktningar, som kunde möta människors längtan efter andakt och mystik och som inte längre präglades av "långfredagsstämning" eller av dysterhet, eftersom Gud inte ger "tråkighetens ande".

Sven-Erik Brodd bidrar med en artikel om epiklesen, bönen om Anden i den sakramental liturgin. Det är snarast en redogörelse för alla de tillfällen i Svenska kyrkans liturgi där på avgörande punkter församlingen ber om Guds Ande. Utförligt skildras epiklesen i nattvardsmässans liturgi, men förtjänstfullt vidgas också perspektivet till bönen om Anden i dopet, konfirmationen, de sjukas smörjelse och vigningshandlingarna.

Teologi och reflektion om Anden hör knappast till det vanliga i Svenska kyrkans tradition och Brodds bidrag är därför särskilt välkommet. Den centrala roll bönen om Anden intar vittnar om mycket, inte minst de perspektiv som stryker under människans mottagande roll i sakrament och sakramental handlingar. Gud är den som ger, som döper, som viger och tar i anspråk. Men det sker så att säga på Guds villkor. Därför blir bönen om Anden avgörande och fundamental.

Det hade funnits skäl att vidare utveckla den starka förankring hos Martin Luther som begreppet *extra nos* (utanför oss) intar. För Luther är detta själva grunden för människans räddning. Människan kan inte rädda sig själv, hon har att lita på någon *extra nos*. Detta *extra nos* gestaltas i sakramenten med stor tydlighet när någon räcker bröd och vin och vidrör den som ska döpas med vatten. Och genom Guds Ande *extra nos* blir dessa tecken till Guds gåvor, Guds sakrament.

Gunnar Wemans bidrag bär titeln Den goda liturgiska tystnaden. Alldeles i början konstaterar Weman att "den goda tystnaden är en grundläggande beståndsdel i kyrkans gudstjänstliv". Det är en from

förhoppning som knappast svarar mot Svenska kyrkans liturgiska praxis. Man kan dock hoppas att denna artikel kan medverka till att tystnaden blir mer accepterad i den svenska högmässan.

Weman ger en rad perspektiv där tystnaden kan få en roll att öppna nya fönster, nya vidder, nya tankar.

Så som jag ser det finns två omedelbara höjdpunkter i nattvardsmässan, förkunnelsen och mottagandet av nattvardsgåvorna. Efter dessa starka moment borde det vara självklart med ett inslag av tystnad. Själv skulle jag vilja slippa alla anvisningar. Sådana borde hänvisas till agenda, gudstjänstordning eller utdelat blad. De förslag som i artikeln föreslås efter predikan blir vid en söndaglig upprepning lätt slitna och kan snart uppfattas onödiga. Det går överraskande snabbt att få en församling att helt enkelt acceptera några minuters tystnad efter predikan, en tystnad som inte sammanfattas med nya anvisningar utan bryts med trosbekännelsens mäktiga inledning.

Efter kommunionen kan en gemensam tystnad bli dräktig av andlig kraft. Man kan tycka att kommunikanterna haft tillfälle var och en att reflektera och be i tystnad efter den enskilda kommunionen. Men det är en stor skillnad att gemensamt, med hela församlingen, gå in i ett moment av tystnad, i tacksamhet för de gåvor Gud har gett. Återigen helst utan anvisningar och sammanfattningar. Tystnaden bryts bäst med orden "Låt oss be" som inledning till den gemensamma tackbönen.

Om jag får protestera något så gäller det tystnad efter bön om förlåtelse. Skriftermålet i mässan är ett tillfälle att erinras om vår allmänna bristfällighet, men knappast att i detalj rannsaka sig efter enskilda, namngivna synder. En längre tystnad kan indikera att det senare vore önskvärt. Enligt min mening är det mindre pastoralt.

Martin Lind

Att öppna ett slutet rum

Självvård och ecklesiologi

Stockholm: Verbum, 2018. 253 s. ISBN 978-91-526-3739-5

Om recensenten skulle sammanfatta sin syn på syftet med antologin *Att öppna ett slutet rum* med ett enda ord så skulle det vara: "Äntligen!" Äntligen en bok om självvård som vill gå i närkamp med självvårdens teologiska varför, äntligen en bok som reflekterar över självvårdens samband med vad församlingen som helhet är och gör, äntligen en öppning in i det som alltför ofta enbart beskrivits i termer av det slutna rummets enskilda samtal. Äntligen!

Äntligen är också ordet för några av de enskilda bidragen. Här finns en rad texter som länge behövt skrivas. Som Leif Nordenstorms undersökning av hur bikt praktiseras av präster i Svenska kyrkan idag och Gunilla Löf Edbergs översikt över hur självvård definierats och legitimerats i den självvårdslitteratur som lästs av blivande självvårdare under 1900-talet.

Som undertiteln anger så är det ecklesiologi som utgör dörröppnare eller, som redaktörerna Jonas Idestrom och Gunilla Löf Edberg själva uttrycker det, det raster man betraktar självvården igenom. På så sätt blir det möjligt att få syn på en rad saker som vanligtvis träder i bakgrunden, till exempel hur avgörande kyrkosyn är för synen på självvård, och hur det sätt som självvård praktiseras på är ett uttryck för vad utövaren tänker att kyrka ska vara. Eller som i Sven-Erik Brodds forskningsöversikt om förhållandet mellan självvård och ecklesiologi, där han lyfter frågor som: Vad är det för slags implicit kyrkosyn som framträder i ekumeniskt organiserade sjukhuskyrkan? Vad blir det för kyrka som framträder när katastrofsjälvvården organiseras uteslutande enligt teorier och praktiker som samhället ställt upp?

Den ecklesiologiska ingången hjälper också författarna att se självvårdande potential i andra kyrkliga verksamheter, och vad det kan ha för betydelse för synen på självvård. Här kan nämnas Jonas Idestrom, som utforskar nattvard och gospelkör som handlingar som gör det

perifera centralt och därmed verkar själavårdande; Sara Jacobsson Grip, som i sina intervjuer med människor som hittat en väg till kristen tro och församlingsengagemang sätter fokus på kyrkobyggnadens och församlingens gemenskapens betydelse i vad hon kallar en relationell teologi; och Mikael Lundmark, som skriver fram hur delaktighet i gudstjänst och församlingens liv kan vara ett led i själavården.

Med ett ecklesiologiskt raster blir det också möjligt att se själavården som ett sakrament. Såväl Lof Edberg som Lundmark utforskar den möjligheten i var för sig mycket intressanta resonemang, som är väl värda att ta upp för diskussion i församlingar och bland själavårdare.

Det ecklesiologiska rastret gör det således möjligt att få syn på en rad mycket viktiga och intressanta saker vad gäller själavård. Samtidigt blir det tydligt, att när man väljer att hålla upp den linsen så är det också sådant som inte får plats i synfältet. Det kan tyckas orättvist att klaga på vad en bok *inte* är, särskilt när den förmår vara så mycket som *Att öppna ett slutet rum* ändå är, men recensenten vill ändå – som ett bidrag till det fortsatta samtalet – lyfta några exempel på vad som hamnat i skymundan med den ecklesiologiska linsen.

Det första exemplet är de som enligt Svenska kyrkans statistik bär en stor del av själavården: diakonerna. Som en av de diakonkandidater som i somras fick i uppdrag att diskutera antologin i sin diakonexamen helt krasst uttryckte det: ”Var sjutton tog vi vägen?!” Att det är en berättigad fråga framgår av Brodds forskningsöversikt, där han noterar att det finns tre linjer i den internationella diskussionen om själavård och församling: (1) dopets betydelse (en döpt har ansvar, en kallelse), (2) en helande gemenskap (samlhörighet i och genom den treenige guden) och (3) församlingsdiakonin som förenar det personliga med det sociala. Det sistnämnda perspektivet saknas nästan helt i boken. Cecilia Wadstein är den enda som ens nämner diakoner, en gång kort i samband med att hon räknar upp det treledade ämbetet, och en gång underförstått när hon konstaterar att själavården är kopplad till århundradets stora frågor: rättvisa, mänskliga rättigheter och värdighet.

Möjligen kan ett skäl till detta vara att ingen av författarna i anto-

login är diakon (alla är präster), men recensenten misstänker att en starkt bidragande orsak är att den ecklesiologiska diskursen domineras av teologer från kontexter och traditioner som tänker kyrka i kontrast till samhälle och värld, eller i alla fall som något avskilt (i föreliggande bok teologer som Graham Ward, William T. Cavanaugh och Paul Fiddes). Därtill, som Brodd också konstaterar, så är det en av de vanligaste ingångarna i den ecklesiologiska reflexionen att tänka kyrka som Kristi kropp, som en organisk gemenskap som blir till i gudstjänsten, med starkt fokus på sakrament och därmed på prästämbetet. Då hamnar diakonerna och det samhällstillvända lätt i skymundan. Så är det också just Wadstein, som använder andra teologiska resurser, som i sin text "får syn på" diakoner och samhälle.

Den ecklesiologiska diskursens begränsningar har också betydelse för nästa problem: att viktiga delar av Svenska kyrkans identitet hamnar i skymundan. Författarna skriver uttalat in i den svenskkyrkliga kontexten (med förhoppningen att det ska vara relevant även för andra kyrkor), men ord som "luthersk" och "folkkyrka", som definierar Svenska kyrkan i hennes egna dokument, nämns knappt. Åter är undantaget Wadstein, som via Ignatius av Loyolas tanke "att söka och finna Gud i allt" gör en koppling till Luther. När folkkyrkobegreppet alls tas upp är det i form av den bild som Jan Eckerdal tecknar av Billings folkkyrkotanke i sin avhandling, den kroppslösa "huvudfotingen", som något man vill avgränsa sig ifrån. Endast en av författarna, Jacobsson Grip, nämner att det kanske inte måste vara en motsättning mellan att vara öppen folkkyrka och en plats där människor kan få djupna i sina relationer. Nu skriver visserligen även redaktörerna i inledningen (s. 16) att:

[d]et ecklesiologiska perspektivet innebär inte att vi vänder ryggen mot omvärlden och endast ser in i kyrkans värld. Tvärtom kan ecklesiologin hjälpa oss att se hur kyrkans liv och uttrycksformer är sammanvävda med och förutsätter Guds skapelse. Ecklesiologi och skapelseteologi behöver och bör inte ses som varandras motpoler i ett teologiskt samtal.

Recensenten utgår från att det också gäller sådant som folkkyrko-
begreppet och Svenska kyrkans lutherska identitet, men i praktiken,
av antologin som helhet att döma, verkar det dock som att den
ecklesiologiska ingången bidrar till att dessa saker ändå hamnar i
radioskugga.

Ytterligare en sak som riskerar att bli osynlig är paradoxalt nog
själva själavården som det enskilda, avskilda samtalet. Den ecklesio-
logiska ingången skapar ett slags språklig glidning hos några av för-
fattarna, där "själavård" träder tillbaka för begreppet "själavårdande
miljö" och "själavårdande potential", där allt som skapar mening,
helar, föder tro och hopp och främjar gemenskap verkar vara själa-
vård. Hur det *enskilda* själavårdssamtalet relaterar till kyrkan som
helhet och vad det kan betyda för samtalets innehåll hamnar lite
utanför det ecklesiologiska strålkastarskenet. Här kan man dra en
parallell till "diakonins dilemma": nästan allt som sker i en försam-
ling är diakonalt i någon mening, men om allt kan beskrivas som
diakoni – vad är då diakoni egentligen?

Med detta sagt, så finns det öppningar hos författarna för fler
linser än den klassiska ecklesiologiska diskursen, inte minst i vad
några av dem refererar till som relationell ecklesiologi/teologi.
Ideström och Jacobsson Grip kopplar det till treenigheten som
en modell för hur mänskliga relationer kan gestaltas, Wadstein
till Ignatius av Loyolas tanke om att hela skapelsen är ett heligt
rum. Med sådana linser som kompletterar den ecklesiologiska har
reflexionen om själavård alla möjligheter att – äntligen! – öppna
det slutna rummet på allvar.

Frida Mannerfelt

HANS RAUN IVERSEN

Ny praktisk teologi

Kristendomen, den enkelte og kirken

Fredriksberg: Eksistensen forlag, 2018. 490 s. ISBN 978-87-410-0184-5

Danmark har fått en ny lärobok i praktisk teologi. Även om boken avgränsas till det danska området och de kristendomsformer som finns där, kommer inte minst metodavsnitten och de teoretiska diskussionerna att vara användbara långt utanför Danmarks gränser. Den hitintills mest använda läroboken *Praktisk teologi* utkom 1995 med Eberhard Harbsmeier och Hans Raun Iversen som författare. Harbsmeier ansvarade då för delarna om gudstjänst, predikan, kyrkliga handlingar och själavård medan Iversen ansvarade för ekklesiologi, sociologi, mission, diakoni samt koinoinia. När Iversen nu sammanfattar 44 års forskning, bland annat vid Aarhus och Københavns universitet, lägger han helt fokus på de delar som han studerat under hela sitt forskarliv. Författaren har inte fallit för frestelsen att endast revidera och komplettera den tidigare boken. Detta är en helt ny bok som presenteras. Texterna är nyskrivna med större bredd och djup utifrån var forskningen idag befinner sig. Fokus är kristendomens och kyrkans ställning i samhället. Med kristendom menar författaren alla former av kristendom, alltså inte endast den lutherska som kommer till uttryck i den danska folkkyrkan. På samma sätt är författaren noga med att inte avgränsa kyrkan till folkkyrkan, utan kyrkan är hela den kristna kyrkan, eller i de empiriska avsnitten alla de kristna kyrkor som finns i det pluralistiska danska religiösa landskapet.

Ny praktisk teologi är disponerad i sex kapitel, vilka föregås av en femtio sidor lång inledning om den praktiska teologin i teologin och om empiriska studier och fältarbeten i praktisk teologi. Iversen definierar praktisk teologi som en teologisk disciplin vilken utforskar kristendomens praxis och kommunikationsformer i såväl historisk tid som nutid, särskilt gudstjänst, förkunnelse, kyrkliga handlingar, undervisning, själavård och församlingsliv med diakoni och mission. Att den praktiska teologin står i relation till och är ömsesidigt

beroende av andra teologiska discipliner visar författaren med exempel på hur insikter hämtas in och hur forskningsresultat kommer till användning i andra discipliner. Förutsättningarna för en sådan korsbefruktnings har ökat sedan 1970- och 1980-talen, då praktiska teologer som Don Browning och Hans van der Ven fått genomslag för sina modeller där empiriska metoder är viktiga beståndsdelar. Empiriska studier leder dock inte till teologiska lösningar, men kan bidra till nya utgångspunkter för teologiska och särskilt praktisk-teologiska lösningar. Visst är det så att den praktiska teologin kanske mer än någon annan teologisk disciplin har förutsättningar att utifrån uppkomna forskningsresultat bidra till det konkreta kyrkliga livet, samtidigt som detta tydligare hade behövt problematiserats, inte minst i en lärobok för blivande kyrkotjänare. Gränsen mellan vetenskapliga studier och diskussioner å ena sidan och användandet av resultaten i en pastoral verklighet å den andra behöver vara tydlig, främst så att inte pastorala önskemål styr upplägg av studier och vetenskapliga diskussioner på ett sådant sätt att resultaten riskerar att bli styrda.

Efter den teoretiska inledningen följer bokens huvuddel i sex kapitel, med en naturlig början med ett kapitel om kyrkokunskap där författaren detaljerat beskriver religionsmodellen och det kyrkliga landskapets historia i Danmark. Relationen mellan stat och kyrka blir här central liksom folkkyrkans organisation och struktur. Ett särskilt avsnitt behandlar folkkyrkans förhållande till staten och folkkyrkans pastorala arbete. Här blir det tydligt att boken är tänkt att användas i en konfessionellt inriktad prästutbildning.

Det andra kapitlet ägnas åt kirkesociologi, vad vi i Sverige benämner religionssociologi. Här behandlas tron, sekulariseringen och religiösa uttryck. Ett viktigt avsnitt är det om sekulariseringen, eftersom vad kyrkor och forskare menar med sekularisering ofta är något oklart. Iversen ansluter sig till Charles Taylors historiska analys av sekulariseringsprocessen och pekar på att sekulariseringen främst ska förstås som religionens frigörelse från staten och statens institutioner samt att religionen förstås som en privatsak. Med sekularisering kan även förstås en minskad religiös aktivitet hos befolk-

ningen. Studier av sekulariseringen behöver alltså innehålla dessa två perspektiv, religionens roll i offentligheten och religionens roll i den enskildes liv. I kapitlet redovisas en rad undersökningar och statistiska resultat som ger en god bild av kyrkans roll hos folket i Danmark under perioden cirka 1980–2010. En mindre utblick görs även mot övriga europeiska länder.

Kapitlet om *martyria* behandlar missionen som ett vittnesbörd om Kristus som den kristna trons förutsättning. Här beskrivs kyrkans missionshistoria och missionsteori såväl i vetenskapliga termer med historisk analys som i praktiska pastorala termer för församlingsarbetet i folkkyrkan. Denna både-och-beskrivning finns även i fjärde kapitlet som behandlar kyrkans diakoni – eller som författaren beskriver diakonin: ”omsorgen for det dyrebare menneskeliv” – liksom i sjunde kapitlet om kallelse och ordination där förhållandet mellan präst och frivilliga behandlas. Ett grepp som är tilltalande eftersom boken är tänkt att användas i utbildningen för blivande kyrkotjänare i folkkyrkan, något som i Danmark sker vid universiteten, inte vid kyrkliga institut som i Sverige. Författaren balanserar skickligt på båda sidor linjen, å ena sidan vetenskapliga resultat och reflektion, å andra sidan förslag på praktiskt kyrkligt pastoralt handlande.

Vad är kyrkan? Hur organiserar sig olika kyrkor i församlingar? Vad är en församling? Det femte kapitlet om *koinonia* handlar om detta. Med början i Nya testamentet ger författaren en exposé över väckelsetiden fram till folkkyrkan och dagens situation i Danmark. Avsnitt om Martin Luthers syn i olika ämnen finns inlagda här och var. Särskilt viktigt är avsnittet om Luther som missionsteolog och diskussionen om hur Grundtvig och Barth relaterat till det.

Efter varje kapitel finns en gedigen litteraturlista. En del av litteraturen återkommer flera gånger. Samtidigt som det finns en poäng i en litteraturlista som direkt visar vilket underlag författaren har haft för just det delämne som avhandlats och var möjlig vidareläsning finns, hade det underlättat för läsaren om en gemensam litteraturlista för boken placerats sist.

Fyrtiofyra års studier i praktisk teologi kombinerad med erfaren-

het av praktiskt kyrkligt liv har gett oss en unik bok. *Ny praktisk teologi* är mycket dansk. Trots detta kan den med behållning läsas av oss som vill veta mer om detta lands speciella situation för kyrkan och särskilt för dess folkkyrka i historia och nutid. Iversens bok är särskilt nyttig att läsa för den som söker en överblick av metoder och teoridiskussion i praktisk-teologisk forskning.

Jan-Olof Aggedal

KARIN JOHANNESSEN

Thérèse och Martin

Karmel och reformationen i nytt ljus

Skellefteå: Artos & Norma, 2018. 244 sid. ISBN 978-91-7777-049-7

I det ögonblick då dessa reflektioner över Karin Johannessons nyutkomna bok *Thérèse och Martin. Karmel och reformationen i nytt ljus* skrevs utspelade sig två historiska händelser som kastar ett särskilt ljus över boken: Den ena var valet av efterträdare till Ragnar Persenius på biskopsstolen i Uppsala, vilket vanns av författaren själv. Det bekymmer som är bokens ärende har tidigare artikulerats av just bland andra Persenius.

Den andra händelsen var att relikerna av Thérèse av Lisieux och hennes föräldrar just då befann sig på färd genom Sverige och de övriga nordiska länderna för besök i några av de katolska församlingarna här. Det är vetskapen om relikfärden som givit författaren inspiration till denna bok, åtminstone till att ge den den utformning den nu fått.

Karin Johannesson beskriver insiktsfullt och självkritiskt den inre sekulariseringens stora problem, som Svenska kyrkan idag är drabbad av. Att erkänna att ett bekymmer av detta slag finns är första steget mot en lösning av det och Johannesson föreslår också en fungerande lösning i form av så kallad receptiv ekumenik. Detta innebär att man gör utblickar mot andra traditioner och försöker få syn på vad det finns för hjälp att hämta där. Johannessons förslag är att ta lärdom av de tre helgon från karmelitorden som också blivit kyrko-

lärare i romersk-katolska kyrkan, Thérèse av Lisieux (1873–1897), Teresa av Ávila (1515–1582) och Johannes av Korset (1542–1591). Istället för att enbart söka vägledning hos Martin Luther, får dessa tre bilda dialogpartners till honom över var sitt nyckelbegrepp. Som en referenspunkt infogar Johannesson i varje avsnitt insiktsfulla och välunderrättade reflektioner över bergsbestigningar av olika slag, de lyckosamma och de dödliga, eftersom en andlig utvecklingsprocess ofta liknas vid en bergsbestigning.

Den inre sekulariseringen karaktäriseras, skriver Johannesson, av en kollektiv glömska och språkförlust. Vi förmår inte alltid längre ta del av den nedärvda vägledningen från tidigare generationer och kyrkans företrädare försvarar för de språklösa att lära sig kyrkans språk och berättelser därför att de är rädda att bli missförstådda. Detta har Johannesson tidigare tagit upp. Nu sätter hon istället ett annat karaktärsdrag i fokus, nämligen den uppgivenhet som får människor att tveka om det överhuvudtaget är mödan värt att gripa sig an en kamp för andlig växt. När man står i en evangelisk-luthersk tradition kan denna uppgivenhet drabba extra hårt. Den lutherska kyrkan lär att människan aldrig på något sätt kan göra något för att komma närmare Gud och få en fungerande gudsrelation. Det vore nämligen utslag av den gärningsrättfärdighet som Luther så tydligt tog avstånd ifrån, dvs. att man skulle kunna utföra handlingar i syfte att komma närmare Gud och komma till himlen. Om inte Gud av nåd skänker människan en tro, genom vilken hon sedan blir rättfärdiggjord, kan hon inte ens säga Ja till Gud av egen kraft. Gud ensam gör allt. Den lutherske kristne är en passiv mottagare och får därför ofta svårt att gestalta levd kristen tro.

Denna handlingsförklaring får emellertid i Svenska kyrkan ibland även sin motsats gestaltad. Vissa satsar mer än friskt på sitt andliga välmående och deltar i meditationer, retreatar och pilgrimsvandringar i sökandet efter livets mening. Ibland blir detta ren gärningsrättfärdighet, men utan att något djup nås.

Här menar Karin Johannesson att karmelitordens tre företrädare kan bli livgivande dialogpartners för att hitta fruktbara fromhetsuttryck och en sund andlig träning som inte tappar över i gärningsrätt-

färdighet, men som leder till en djupare gudsrelation. Att klättra i berg kan ge den dödliga höjdsjukan som totalt slår ut omdömet och gör att vi faller, men klättrar vi klokt och undviker toppfebern blir en fullbordad klättring något att kämpa för. Dess strapatser får oss att växa som människor och de svårigheter vi utsätts för gör det lätt att be. Den nära Kristusrelation som då uppstår är, menar Johannesson, det enda som kan bryta den inre sekulariseringen.

Efter ett intressant avsnitt om bergens betydelse i Bibeln och i kristendomens historia följer de tre kyrkolärarna med var sitt avsnitt, där dialogen med Luther förs.

Först är Thérèse av Lisieux, eller Thérèse av Jesusbarnet, som hennes klosteramn blev, eller ”lilla Thérèse”, som hon själv gärna ville kallas. Hennes nyckelbegrepp är nåden. Thérèse erkänner sig liten och oförmögen att själv klättra uppåt. Hon inser att Jesu armar måste vara hennes hiss. Vad Johannesson kallar Thérèses reformatoriska insikt, är att människan måste låta sig tömmas för att kunna ta emot mer av Guds nåd. Thérèse intresserar sig däremot inte, som Luther, för vem som gör vad i relationen mellan Gud och människa. Denna tillitsfulla överlåtelse är alltså ”den lilla vägen” som Thérèse rekommenderar, för om Guds kärlek fyller oss, kan vi få låna den kärleken att älska våra medmänniskor med, när vi inte förmår älska av egen kraft. Johannesson pekar på att ”Thérèse kan hjälpa oss som står i en evangelisk-luthersk tradition att upptäcka mer av nådens handlingsutrymme” (s. 94).

Nästa kapitel ägnas Teresa av Ávila eller Teresa av Jesus, som hon hette i klostret. Hennes nyckelbegrepp är Jesus Kristus. Eftersom hon är en av kyrkohistoriens intressantaste mystiker, diskuteras här vad en mystik upplevelse är och hur man sett på det genom åren, samt i vilken utsträckning Luther anknöt till mystiska traditioner. Teresa var själv en reformator och fick uppdraget av Jesus själv. Liksom Luther reagerade hon mot avarter i kyrkan, särskilt inom den egna orden, och hon genomförde en djupgående reformation av den. Johannesson menar att både Teresa och Luther ”demokratiserar mystiken”. Alla människor har lika stort tillträde till gemenskapen med Kristus, anser de båda. Teresa betonar också att

den andliga träningen, gestaltad i *Den inre borgen*, vandrigen mot en större närhet till Kristus, har sina svårigheter. Alla har sina kors att famna. Johannesson påpekar att Teresa kan hjälpa oss att komma ur den moderna villfarelsen att mystik och andliga övningar alltid bara är harmoniska och att kunna möta de svåra passagera i den andliga utvecklingen.

Sist av de tre kyrkolärarna kommer Johannes av Korset. Hans nyckelbegrepp är tron. Johannes skriver att växande i tro kan vara förenat med nattsvarta perioder där Gud rycker undan mattan för den troende. Johannesson gör en pedagogisk liknelse med datasupporten, som tar över kontrollen över datorn. Man får se pekaren röra sig över skärmen utan att kunna göra något, men just då är det som människans tro uppdateras till en bättre version. I samma anda som Luther menar Johannes att människan passivt ska vänta medan denna uppdatering pågår, alltså under det han kallar "själens dunkla natt". Vi kan inte själva åstadkomma vår mognad om inte Gud ingriper och hjälper oss. Johannesson skriver att hon tack vare Johannes tror att om Gud kan bära en människa genom mörkret och föra henne närmare sig, kan han också göra det med en kyrka som upplever nattsvarta perioder och låta det besvärliga bära frukt.

I bokens avslutande del beskrivs bland annat den inre sekulariseringen, som går hand i hand med ett växande intresse för andlighet. Framför allt fokuserar Johannesson på det paradigmskifte som forskarna kallat "den subjektiva vändningen", där varje människa är sin egen auktoritet. Detta skifte menar forskarna har varit mer genomgripande än den protestantiska reformationen. De kyrkor som inte förmår anpassa sig till de nya förutsättningarna förutspås dö ut. I värsta riskzonen ligger de kyrkor som försöker passa alla. Där talas mycket om kärlek, människovärde och samhällsansvar, medan det himmelska får stå tillbaka. Moraliserande fostringsförsök blir ofta resultatet och det passar inte självständigt tänkande människor. Johannesson bekräftar att forskarnas analyser stämmer med Svenska kyrkans egna.

Karin Johannesson ser två stora utmaningar: Den första är att inte

möta sökande människor med en billig nåd, som varken ställer krav eller leder till efterföljelse, utan att uppmuntra människor att våga påbörja sin inre resa, att ”ta äventyrslusten på allvar och styra den åt rätt håll” (s. 224). Den andra utmaningen är att undvika ”andlig SPA-verksamhet” (s. 224) och rikta entusiasmen mot Gud, men också vara ärlig med att svårigheter möter en allvarligt menande pilgrim. Man måste få människor att se att de behöver nåden, Kristus och tron för att lyckas.

Johannessonns lösning är således att med hjälp av karmeliterna ta ut kompassriktningen, fullt medveten om att den evangelisk-lutherska rättfärdiggörelseläran då kommer att förstås en aning anorlunda. Betoningarna kommer att förskjutas något, men i enlighet med Luther säger karmeliterna att allt är nåd, att man inte kan gå förbi Jesus på vägen till Gud och att vi måste ”famna korset”. Johannesson redovisar att hon också är medveten om skillnaderna mellan Luther och de andra, men landar i att den receptiva ekumeniken, där Svenska kyrkan tar hjälp av det hon har gemensamt med Karmel, är en framkomlig väg.

Karin Johannesson har i denna mycket kunniga och välskrivna bok visat att det finns något som på djupet gräver sig under samskilda- och traditionsgränser och att vi där i djupet av det allra väsentligaste, i närkontakten med Gud, inte skiljer oss så mycket från varandra som man vid ett ytligt betraktande kan luras att tro. Hon uttrycker sig boken igenom både ömsint och sakligt och ger intryck av att mycket ärligt söka efter en hållbar lösning.

Det finns inte många invändningar att göra mot en så briljant bok, utom att man kanske kunnat önska en tydligare disposition av de tre kapitlen om Thérèse, Teresa och Johannes. Dessa är långa och som läsare är det lite svårt att få grepp om deras struktur, eftersom de alla har en lång, flerdelad inledning innan de når fram till kapitlets huvudperson. Först i slutet blir tanken med varje kapitel tydlig. Dock framstår den då som mycket god och förstås så att säga baklänges.

Användningen och översättningen av ett ord måste rättas: *passio* är ett substantiv som på latin betyder ”lidande” och inte ”passivt”, som felaktigt anges på s. 172.

Den intresserade läsaren borde också ha fått möjlighet att direkt finna boken *Stages of Faith* (1981) där James W. Fowler beskriver sin trosutvecklingsmodell, utan att gå omvägen via Göran Bergstrands bok *Från naivitet till naivitet* (1990), som Johannesson själv väljer att göra (s. 160–166). Fowlers bok hade kunnat anges ändå.

Allra sist i boken föreslås tio teman med tillhörande frågor som diskussionsunderlag. Detta är ett förnämligt initiativ som underlättar för de enskilda församlingarnas fördjupande tänkande kring den problematik som synliggjorts i boken. Att föra samtal om detta torde vara mycket värdefullt. En invändning angående temat om våra förebilder är dock att evangelisk-luthersk tradition är mindre benägen att lyfta fram helgonen och att det därför sällan görs. Detta känner förstås författaren till, men kanske borde det framhållas att Augsburgska bekännelsen, en av Svenska kyrkans bekännelse-skrifter, faktiskt ger utrymme för att mer aktivt använda helgonen som goda förebilder. Genom denna bok har nu tre av dem blivit mer kända.

Thérèse och Martin är en mycket angelägen bok, som verkligen behöver läsas och tas på allvar. Det är stort av Karin Johannesson att erkänna att Svenska kyrkan behöver hjälp med att få bukt med den inre sekulariseringen och det är ännu mer ekumeniskt storsinnat att föreslå att hjälpen ska fås genom att betrakta några av de reformatorer som blev kvar i katolska kyrkan – för visst kan vi se att det går att få hjälp den vägen, visst behöver Martin Thérèse.

Katarina Hallqvist

Martin Luthers egna toner och ord om musik

*Källtexter rörande musiken i Wittenbergreformationen
i översättning med kommentar och analys*

Skellefteå: Artos, 2017. 144 s. ISBN 978-91-7777-032-9

Vad har musiken i sig själv, som eget uttryck? Ger orden kraft åt musiken, klär musiken orden med toner, eller hör ord och musik samman, som delar av en helhet? På femtonhundratalet var det en självklarhet att musiken har en egen inneboende kraft, den att stämma människan i harmoni.

Mattias Lundberg, professor i musikvetenskap i Uppsala, har lyckats med konststycket att skriva gediget på 144 sidor om Luthers syn på musiken. *Martin Luthers egna toner och ord om musik* är utgiven då högtidlighållandet av reformationen pågick som bäst, med Luthers offentliggörande av sina 95 tester mot systemet med avlatshandel i starkt minne.

Skulle vi välja att högtidlighålla musikalisk och liturgisk utveckling kopplad till Luther hade tidpunkten blivit en annan, påpekar författaren i sitt förord. Han lyfter istället fram hur perioden 1520–1540 omformade liturgi och musik så, att den också kom att prägla musikutvecklingen in i våra dagar.

Bokens första huvuddel innehåller en överblick över utmärkande drag i Luthers musikaliska teori, praxis och reflexion. Luther är så ofta citerad och använd att han är välkänd. Det innebär också att han både är tillskriven sådant han sagt och gjort, och sådant han faktiskt inte har sagt och gjort. Lundberg reder i begreppen och historien. Att se Luther som musiker och musikteoretiker öppnar ett i hög grad utforskat landskap.

Fem artiklar som behandlar forskning om Luther och musiken ger förnyad kunskap. I den första, "Luther och musiken – ett föränderligt forskningsfält", uppmärksammas hur tidigare okända källor ändrar bilden av det vi trodde vi visste, för den som tolkar Luther gör det påverkad av sin egen kontext. Lundberg tar upp lutherforskaren Robin Leaver som betonar att traditionstolkningen i den eng-

elskspråkiga litteraturen har förts vidare av många med reformert bakgrund och detta har färgat tolkningen.

I den andra artikeln, ”Luthers spekulativa musikteori”, beskriver Lundberg hur tanken att musiken kan få bibelordet att tränga in hjärtat går tillbaka till Platon. Musiken stämmer människan efter det högsta goda hos Gud och är inte alls en balans mellan känslor, som har hävdats i musikteori från 1600-talet. Luther uttrycker det däremot distinkt; dålig musik stämmer inte själ och hjärta fel, den är verkningslös. Musiken existerade från skapelsens början. Den stämmer människan i harmoni med Gud. Den blir förnimbar och levande när vi nås av specifika toner.

När Luther uttalar sig om musikens roll är det inget revolutionerande nytt, han är barn av sin tid och hans musikteori ”går direkt in i en senantik och medeltida tradition som löper som en perenn växt genom västerländsk musikteori, kosmologi och teologi”. Detta är en av Lundbergs vackraste och mest klagörande meningar, om jag får säga min mening.

I den tredje artikeln, ”Luthers värderande och kritiska anmärkningar om musik”, klargör Lundberg hur Luther kunde vara kritisk till memorerad sång och recitation samtidigt som utantill var ett honnorsord för honom i liturgin. Konstfärdighet och kunskap, elegans och frihet var för Luther nödvändiga förtecken för musiken. Tonsättaren Josquin des Prez var en förebild: ”Josquin är noternas mästare, för de måste lyda honom, de andra kormästarna måste lyda noterna”.

I den fjärde artikeln, ”Att skapa är att ständigt göra nytt’: Luthers adaptationer, kompositioner och liturgiska texter”, har jag roligt när jag läser om Luther som ”melopoet”. Det för mina tankar till att skriva för melodifestivalen. Lundberg påpekar att uttrycket betyder diktarmusiker, men ändå, det öppnar min förståelse på ett lustfyllt sätt för hur Luther skrev ord och toner in i sin egen tid. Att Luther var en kvalificerad musiker var inte så speciellt, men hans sätt att teologiskt reflektera och förhålla sig till musiken som både kosmisk princip och klingande praxis var unik.

Att sjunga på folkspråket vid högtider var ett utbrett fenomen under medeltiden. Lundberg tar upp hur Luther vidareutvecklade denna

delaktighet i den liturgiska kontexten och med större eftertänksamhet än den rättframhet som Luther ofta har förknippats med. En förtjänstfull tabell ger också en bra översikt över Luthers psalmer.

I den femte artikeln, ”Hur Luthers musik och musiktexter uttolkas i evangelisk tradition”, lyfter Lundberg fram musiken som ett rituellt ämbete jämförbart med det pastoral och kateketiska. Han efterlyser mera av interaktion mellan systematisk och historisk lutherforskning i framtiden.

Bokens andra huvuddel återger ett urval översättningar av Luthers texter som på olika sätt berör musik, med korta textkommentarer. Texter av Luther som tidigare endast varit tillgängliga på latin, tyska och engelska blir här tillgängliga på svenska. Lundberg poängterar att Psaltarpsalmerna är förebilder för Luther i såväl bearbetning som nydiktning av psalm.

Mattias Lundberg har vaskat fram guldklimpar ur ett stort material, han ger historiska och musikteoretiska perspektiv såväl som många gånger nya primära översättningar till svenska. Jag hade en farhåga att jag som teolog skulle ha svårt att hänga med i det musikteoretiska innehållet, men Lundberg har en lysande förmåga att måla övergripande utan hindrande termer och detaljer.

Boken inbjuder till fördjupad läsning och breddad kunskap. Det märks att Lundberg är fascinerad av Luther som en av de mest betydelsefulla musikkörfattarna i hela den nordeuropeiska kulturhistorien intill modern tid. Han har en stor lutherkunskap som här kommer till sin rätt.

Musiken för en femtonhundredatalsmänniska sågs som en gåva från Gud, som en hjälp att leva i harmoni. I den kontexten levde och verkade Luther. När Lundberg beskriver musikens betydelse för Luther framstår musiken som konstituerande för gudstjänsten. För Luther var det inte tänkbart med en helt läst gudstjänst. Musiken gör att det blir gudstjänst – en tes att smaka på, utforska och se konsekvenser av in i vår tid och okänd framtid. Musiken är ett gränsöverskridande språk som öppnar dörrar och sänker trösklar, den når djup vi inte hittar själva. Musiken och orden hjälper oss att berätta vår verklighet.

Så gärna jag hade velat ha ett samtal med Luther om musiken och

orden, om hur de hör samman och påverkar varandra, och mig, om musikens egen kraft bortom människans förstånd. Författarens intention med *Martin Luthers egna toner och ord om musik* är ”att bidra till vidare diskussion av Luther och musiken i vår tid, och i framtiden”. Kanske är det ändå möjligt att fortsätta dialogen med Luther, indirekt, genom människor i min egen tid. Det blir jag uppmuntrad till.

Lundberg har tagit ett samlat grepp på texter som han utforskat under lång tid, texter som är angelägna för honom. Så blir boken också angelägen för mig som läsare.

Av all tänkbar jordens fröjd
är ingen enda mer upphöjd
än den jag ger att högt sig svinga
med många sköna stämmor klinga.

Ej missmod eller tankar tunga
bestå när människor samman sjunga.

All ilska, hat och misskund rå
de vika strax ur hjärtats vrå.

Avund, oro, vad vi lida
viker hädan från vår sida.

(Ur Lundbergs översättning av Luthers dikt *Frau Musica*,
s. 101 f.)

Kerstin Hesslefors Persson

ARNE OLSSON

Förnyelse, förbistring, försoning

*En studie av vitaliseringsrörelser och ekumenisk
utveckling på fem sydsvenska orter 1970–2015*

Bibliotheca Theologiae Practicae, 100. Skellefteå: Artos, 2018. 554 s.

ISBN 978-91-7777-040-4

Undertiteln på Arne Olssons avhandling lyder *En studie av vitaliseringsrörelser och ekumenisk utveckling på fem sydsvenska orter 1970–2015*. Den berättar att studiens undersökningsobjekt är två: vitaliseringsrörelser

samt ekumenisk utveckling. Avhandlingen skildrar det kyrkliga livet i fem städer, med särskilt fokus på nya rörelser inom kyrkorna och de slitningar de ger upphov till. Detta är en studie av relevans för modern svensk kyrkohistoria, ekumenik, religionssociologi och praktisk teologi – det sistnämnda är ämnet inom vilket studien är genomförd.

Vitaliseringsrörelse är Olssons analysbegrepp för det som på kyrkligt tungomål (objektsspråk) ofta kallas väckelse- eller förnyelserörelser. Olsson söker en vetenskaplig definition av den här typen av rörelse (s. 78, 89), och knyter i detta syfte an till antropologen F. C. Wallace definition av revitaliseringsrörelser. Wallace definierar detta som ”en avsiktlig, organiserad, medveten strävan hos medlemmar i ett samhälle att bygga upp en mer tillfredsställande kultur” (s. 28, 82). Olsson själv väljer bort Wallaces re- (”åter”) och kallar dessa rörelser för enbart *vitaliseringsrörelser* (s. 29). I övrigt övertar han Wallaces definition av fenomenet.

I dialog med antropologer som Edith och Victor Turner och Arnold van Gennep, samt baserat på sitt undersökningsmaterial, utvecklar Olsson en modell för vitaliseringsrörelsens utveckling. Detta blir analysmodellen för hans undersökning av vitaliseringsrörelser (kap. 3.3.1).

En vitaliseringsrörelse genomgår, menar Olsson, generellt tre faser (kap. 3.3) Den första fasen är ett missnöje med sakernas tillstånd i den kultur eller det sammanhang (den församling) där man befinner sig. Denna fas kallas *otålighet och stress*. Detta resulterar i ett förnyelsearbete genom uttryck eller ordningar som inte accepteras av alla, men som får efterföljare och sympatisörer. Steg två kallas *utanförskap*, och syftar på det främlingskap som ”kan utvecklas” (s. 85) – det vill säga ofta, men inte alltid – i relationen mellan den gamla gemenskapen och det nya som tar form. Vitaliseringsrörelsen utvecklar beteenden som den gamla församlingen inte förstår eller känner obehag inför, vilket skapar en distans, i värsta fall splittring. Den tredje fasen, slutligen, kallas återkomst och sker genom att den grupp som lämnade eller utestängdes återvänder. Men det kan vara så att en vitaliseringsrörelse inte når fram till den tredje fasen, så att skilsmässan blir definitiv.

Denna modell har författaren använt för att identifiera och analysera 100 vitaliseringsrörelser som uppkommit åren 1970–2015 på fem svenska orter: Borås, Halmstad, Hjälmseby, Oskarshamn och Uddevalla. Dessa hundra rörelser utgör avhandlingens empiri (s. 67). Information om vitaliseringsrörelserna har i första hand samlats in genom intervjuer, men ibland har underlaget kompletterats med t.ex. arkivmaterial eller deltagande observation. Antalet intervjuer har varit 108, och antalet informanter 121. 75 % av de intervjuade tillhör ledarskapet i församlingar eller vitaliseringsrörelsen. Målet har varit att ”skapa narrativ” (s. 63) för de olika orterna, och dessa narrativ presenteras i fem appendix i slutet av avhandlingen (s. 371–535). Informanterna har anonymiserats i enlighet med kraven från etikprövning. Författaren har själv haft relation till vissa orter och de processer han där skildrar, något han också redogör för och reflekterar över (s. 32–37, 71–72).

Syftet med studien beskrivs som ”att beskriva och analysera vad som sker i relationer mellan människor – särskilt präster, pastorer och andra ledare – i det spänningsfält som uppstår när vitaliseringsrörelser berör lokala församlingar eller den ekumeniska gemenskapen på en ort. Av särskilt intresse är vilka strategier för och ansatser till försoning som går att finna i de brytningstider som uppstått på orten och om den kunskapen kan bidra till att ge den ekumeniska gemenskapen verktyg för konfliktlösning och försoning” (s. 30).

Medan avhandlingens undertitel pekar ut vitaliseringsrörelse och ekumenisk utveckling som studieobjekt, talar syftesformuleringen om att undersökningen studerar vad som sker i relationen mellan vitaliseringsrörelser och församling. Här finns en oklarhet om vad mer precis som utgör undersökningens fokus. Denna oklarhet gör att sambandet mellan avhandlingens olika delar inte alltid framgår.

Det gäller särskilt avhandlingens tredje kapitel. Här står ”Fenomenet vitaliseringsrörelse” i fokus. Olsson går igenom och typologiserar de 100 vitaliseringsrörelser han funnit på studieorterna. Bakom denna noggranna genomgång ligger en lovvärd vilja att gå vidare från generaliseringen ”vitaliseringsrörelse” till att visa på den stora mångfald av spiritualiteter som präglar sådana rörelser. I detta

syfte tar Olsson fram tretton typer (s. 90f). Varje vitaliseringsrörelse kategoriseras därefter med hjälp av en huvudtyp ("primär rörelsetyp") och ytterligare en till tre sekundärtyper.

Metoden för att karakterisera de olika rörelsetyperna är emellertid inte helt tydlig, och det är inte heller kriteriet för vad som ska räknas som en vitaliseringsrörelse. Olsson skriver att han "genom att identifiera de olika vitaliseringsrörelsernas komponenter arbetat fram en tentativ egen typologisering". Därefter har han i samtal med informanter "bett dem att utifrån typlistan beskriva rörelser de kände till". Dessa samtal kunde leda till att listan revideras (s. 89–90). I fotnot 121 noteras att metoden är abduktiv, men principerna bakom kategorisering och urval förblir höljda i dunkel.

Men det stora problemet är att detta kapitel, som omfattar 50 sidor, inte har någon bäring på den vidare analysen. Olsson noterar att vissa rörelsetyper ofta orsakat konflikt (exempelvis karismatisk och restaurationistisk), medan andra varit enklare att integrera (exempelvis rörelser med primärtyper ekumenisk, relationell, diakonal och migrant). Han för emellertid inte några resonemang kring varför det är på detta vis, eller vad det får för konsekvenser för försöningsarbetet. Kapitel 3 blir därmed hängande i luften. Det är en intressant överblick över kreativitet och mångfald i det kyrkliga livet, men kapitlet blir snarare en separat delstudie än en del av avhandlingen.

Att Olsson inte tar typologiseringen av vitaliseringsrörelserna vidare in i analysen beror också på en tendens som präglar undersökningen, nämligen en ovilja att lägga någon skuld för splittringen på förnyarna. I kapitel 4 går han vidare till att studera effekterna av dessa rörelser i etablerade församlingar. Han menar här att orsaken till konflikt framför allt har att göra med församlingarnas attityd till det nya. Om en församlings respons kännetecknas av "lag och rätt" är konflikt trolig, men inte om den kännetecknas av "nåd, trofasthet och omsorg".

Förutom att vara tendentiösa – vem vill, i ett lutherskt land, identifieras med "lag"? – tar kriterierna inte hänsyn till vitaliseringsrörelsernas karaktär. Påverkas inte församlingens bemötande av egenskaperna hos den rörelse de möter? Är det inte troligt, för att

vara drastisk, att bemötandet blir ett gentemot en församlingsplanering av pingstförsamlingen i Knutby i en stad och ett annat mot en grupp som vill organisera ekumeniska taizégudstjänster? Men några sådana resonemang förs inte. Församlingarnas respons definieras istället i ett vakuum, med följden att orsaken till eventuell splittring i praktiken hänförs helt till dem.

Olssons tendens att ta ställning för vitaliseringsrörelserna syns också i de resonemang han för kring det han kallar ”kulturell förvrängning”. Han menar, kopplat till Wallaces teoribildning, att det är möjligt att destruktiva miljöer uppstår i vitaliseringsrörelsens fas två. Detta beskriver han med ord som ”destruktiv sekt” (s. 85), ”sekterska drag” (s. 237), ”integritetskränkande” (s. 86), villolärer och heresi (s. 86). Han menar emellertid att kulturell förvrängning är ”svår att urskilja” i materialet (s. 86), även om han senare knyter det till två rörelser (s. 88, 146).

Det är oklart vad som ska räknas som ”kulturell förvrängning” liksom om den definition Olsson arbetar med är sociologisk eller teologisk. Poängen tycks vara att endast om en vitaliseringsrörelse kännetecknas av sådan förvrängning är det rimligt att stänga dörarna för den, men eftersom en diskussion om kriterier saknas blir det svårt att veta vad detta i praktiken innebär.

Ibland framstår det också som att Olsson själv sätter sig över informanternas uppfattning att kulturell förvrängning faktiskt inträffat. Till exempel när han skriver att människor reagerat negativt på unga ledares initiativ trots att ”initiativen oftast inte varit allvarligt stötande”. Vem är det som avgör vad som är stötande, undrar man här? Är det avhandlingsförfattaren – och i så fall med vilka kriterier? Likaså finns bland de transkriberade intervjuerna ett tillfälle då en informant pekar ut en församling som en sekt, men ändrar sig efter att författaren pressat honom på detta och frågat – eller ifrågasatt – om det verkligen var ”en äkta sekt”.

Det Olsson vill förmedla i sin analys är att om vitaliseringsrörelser bemöts med omsorg och tålmod är chansen mindre att de radikaliserar, och de behöver inte bli ett hinder för enheten. Det är nog en slutsats som har stöd i materialet, men författaren tar en del genvä-

gar hit och undviker problematiseringar som hade kunnat fördjupa analysen.

Över huvud taget saknas svar på en del ”varför” i denna undersökning: samband konstateras, teorier introduceras, men det blir sällan tid att borra djupare. Delvis har detta att göra med det mycket omfattande – kanske för omfattande – material som författaren arbetar med. En mer begränsad empiri hade kanske möjliggjorde mer djupgående analyser.

Det femte kapitlet är avhandlingens starkaste. Här hamnar den lokala ekumeniken i fokus, vilket gör att kapitlet också belyser denna aspekt av den moderna svenska kyrkohistorien.

I avsnitt 5.3.2 introduceras begreppet ”relationell ekumenik”, som beskrivs genom tre rumsmetaforer: finrumsrelationell, arbetsrumsrelationell och köksbordsrelationell ekumenik (s. 246, fig. 11). Poängen i kapitlet är att visa på relationernas betydelse för den lokala ekumeniken – och i en förlängning för att hålla samman kyrkan då vitaliseringsrörelser uppstår. Inte minst mötesplatser som pastors- och prästfrukostar skapar intimitet och förtroende som gör det lättare att hantera konflikter.

Om en konflikt uppstår behövs personer som agerar för att lösa denna, det vill säga medlare eller, med Olssons terminologi, mäklare. I materialet identifierar han två typer av mäklare som förmått att hela schismer mellan kristna på en ort: främst sambandsmäklaren, men i enstaka fall också den externa mäklaren. Sambandsmäklare beskrivs som en person som skapar relationer mellan kristna ledare. Den externa mäklaren kommer utifrån och försöker medla, medan sambandsmäklaren har ett etablerat förtroende i det sammanhang – den lokala orten – där konflikten uppstått. Att sambandsmäklaren varit särskilt framgångsrik leder Olsson till att dra följande slutsats:

Församlingsledare och diakoner med förutsättningar för sambandsmäklande, och som blivit bekräftade av lokala nätverk, skulle på ett resurssnålt och relevant sätt kunna bygga upp nära och vänskapliga relationer till ledare i denna typ av organisationer (s. 239).

Denna analys utgör grunden för ett av avhandlingens mest konkreta förslag. Olsson konstaterar att de lokala ekumeniska råden sällan lyckats värna enheten när vitaliseringsrörelser uppkommit. Här har man oftast agerat som portvakt eller representant, men det som behövs är sambandsmäklare. Olsson föreslår därför att Svenska kyrkan, som det mest resursstarka samfundet, tar ett särskilt ansvar för denna aspekt av den lokala ekumeniken. Man bör, skriver Olsson, forma "lokala team på diakonal nivå" (s. 330). Att det sker "på diakonal nivå" betyder inte nödvändigtvis att det bara innefattar diakoner, utan det kan även vara präster på komministernivå, pastorer i mindre församlingar eller lekmän. Men han föreslår också – om än med viss reservation för beteckningen – inrättandet av en funktion som han kallar för "enhetsdiakon" alternativt ireniker, vars uppgift är att värna enheten (s. 332).

Denna form av konkreta konstruktiva förslag är inte helt vanlig i akademisk teologisk forskning, som ofta velat vara beskrivande snarare än föreskrivande. Men om utgångspunkterna för resonemangen är tydliga och transparenta menar jag att konstruktiva rekommendationer visst kan ha sin plats. Här uppfattar jag att Olssons resonemang håller streck. Utifrån hans tydligt uttryckta uppfattning att enhet är ett av kyrkans kännetecken och splittning ett problem formulerar han – baserat på det material han har samlat och i dialog med andra forskare – strategier för enhet. En liknande undersökning som mynnar ut i rekommenderade praktiker hade kunnat göras – och görs också på andra institutioner – på rent sociologisk grund kring konflikter i arbetslag, föreningar eller i relation till förövare och brottsoffer. Det är svårt att förstå varför teologin skulle vara undantagen möjligheten att diskutera tillämpningen av en studies resultat. Olssons resonemang är här transparenta, de relaterar till ett vetenskapligt samtal och har en tydlig grund i hans empiri.

Ett genomgående tema i undersökningen är historiens betydelse för att förstå och kunna hantera konflikter. Därför är det olyckligt att dialogen med kyrkohistoriska undersökningar är så begränsad. För protestantismen, och inte minst för frikyrkorna, är väckelse och

splittring trots allt ett tema som går långt tillbaka. Det har också undersökts både när det gäller Svenska Missionsförbundet (Walan, Dahlén), helgelseörelsen (Fahlgren, Halldorf), baptismen (Westin) och Pingströrelsen (Alvarsson, Halldorf). Olsson berör emellertid inget av detta. Han går inte heller in i de samtal kring teori och metod – särskilt ecklesiologi och etnografi – som präglar praktisk teologi i Norden idag.

Svagheterna i denna studie handlar, för att sammanfatta, om att analyserna i de olika kapitlen inte alltid knyts samman, att en rad ”varför” lämnas obesvarade och om en viss tendens i undersökningen.

Men det finns också många styrkor. Det insamlade materialet är unikt och omfattande, och ger en rik och nyanserad bild av det lokala kyrkliga livet i Sverige under de senaste fyrtio åren. Metoden är tydligt redovisad. Teorierna är intressanta och tillämpningen av dem ger ofta insikter. Läsbarheten är god, och undersökningen torde vara tillgänglig även för icke-akademiska läsare. Studiens mest fundamentala slutsatser är att vitaliseringsrörelser kommer i många former och färger, och att receptionen av dem är beroende av en ekumenik underifrån. Det är viktigare för enheten att förtroende byggs lokalt genom informella möten på präst- och pastorsluncher, än att biskopar på andra orter pekar med hela handen och avgör vad som ska välkomnas respektive stängas ute. Dessa slutsatser är övertygande och har en tydlig grund i materialet. Avhandlingen präglas av självständighet och nytänkande, och förser såväl kyrka som akademi med ny och relevant kunskap.

Joel Halldorf

Den levande närvaron av Ordet

Åtta essäer om bilden av den rosenianska och laestadianska väckelsen i norrländsk skönlitteratur

Skellefteå: Norma, 2018. 175 s. ISBN 978-91-7217-113-8

1800-talets nyevangeliska väckelse tog sig i Norrland i stort sett helt och hållet inomkyrkliga uttryck – i Västerbotten genom den rosenianska (EFS) och i Norrbotten genom den laestadianska rörelsen. Anders Persson, präst och universitetslektor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet, publicerar i volymen *Den levande närvaron av Ordet* sju essäer om västerbottnisk och en om norrbottnisk skönlitteratur, där arvet från väckelsen på olika vis sätter spår. Två av essäerna är nyskrivna, medan övriga sex publicerats tidigare i konferensvolymerna och antologier och bearbetats för denna samlingsvolym. Flera av de stora västerbottensförfattarna diskuteras, såsom Sara Lidman, Per Olov Enquist, Torgny Lindgren och Anita Salomonsson, liksom norrbottensförfattarna Björn Erik Höjjer och Bengt Pohjanen. Inte minst förtjänstfullt är att också samfundsanknutna författarskap, såsom Tore Nilssons, dryftas vid sidan av de kanoniserade. Också väckelsens inslag av muntlighet – till exempel i form av predikant- anekdoter – lyfts fram.

I den inledande essän visar Persson hur Tore Nilssons romaner starkt inspirerats av Jack Londons vildmarksskildringar, men samtidigt gestaltar en religiöst grundad kritik mot Londons darwinism. Vildmarksromantikens kampinriktade maskulinitetsideal ställs mot den rosenianskt färgade andliga gemenskapen. I samlingens andra essä jämförs anfåktelsetematiken hos Tore Nilsson med den i Sara Lidmans debutroman *Tjärdalen* (1953). Anfåktelse innebär, enligt Rosenius, den troskris som beror av upplevelsen av att Gud i prövningen döljer sitt ansikte för den troende, som därvid känner sig ”alldeles öfvergifwen af Herren” (s. 32). Persson gör en högst intressant iakttagelse i Tore Nilssons romaner, vilken han definierar som ambivalensen mellan det reformerta och det lutherska i EFS-rörelsen (Nilsson tjänstgjorde även som predikant inom EFS): en

ideologisk eller teologisk glidning mellan å ena sidan föreställningen om ett samband mellan tro och materiell framgång och å andra sidan gestaltningen av prövningar och anfäktelse i de troende roman-karaktärernas liv, där teodicéproblemet inte sällan tangeras. I Nilssons sena, historiskt inriktade, författarskap överväger det lutherska. Sara Lidmans debutroman utspelar sig likaledes i väckelsebygder, vilket märks på åtskilliga vis. Bland annat omnämns på flera ställen den mest produktiva och den mest lästa av de samfundsutgivna romanförfattarna – Runa (Elisabeth Beskow). Persson visar hur hela Lidmans roman präglas av en anfäktelsetematik av olika djup och dignitet. Nils, som först anfäktas av djävulen, blir snart en trofé för den parodiskt och satiriskt tecknade väckelsepredikant Blom, medan Petrus troskamp blir utdragen och svår och berör tillvarons själva grund – tron på Guds och livets innersta godhet. Romanen gestaltar, som Persson demonstrerar, samtidigt en kritik av det hårda och onyanserade i väckelseförkunnelsen och ett försonande erkännande av det goda i den ärliga självprövning och den vilja till barmhärtighet och kärlek som väckelseideologin också inrymmer. Persson konstaterar att Lidman och Nilsson förenas i ”en djup gripenhet och respekt inför den enskilda individens existentiella kamp” (s. 48). Också i essän om Anita Salomonssons romankonst konstateras att ett rosenianskt självprövningsmotiv här har central betydelse – särskilt i romandipyken *Genom tidens handflata* (1995) och *Vackrast var ändå mamma* (1996). Persson visar hur Salomonsson, särskilt i den senare romanen, nyanserar bilden av väckelsefromheten så att också den trygga vilan ”i nåden” skrivs fram.

Sara Lidmans författarskap undersöks i ytterligare en essä, där fokus ligger på gestaltningen av en konflikt mellan eros och agape i Jernbanesviten. Så följer två texter om P O Enquist, vilka behandlar *Musikanternas uttåg* (1978) respektive *Kaptan Nemos Bibliotek* (1991). Den första essän behandlar anknytningen till predikantanekdoter. Detta – liksom över huvud taget lekmannapredikan – är också ämnet för den långa essän om Torgny Lindgrens författarskap. För dessa båda essäer öser Persson även ur ett rikt material av muntligt traderade predikantanekdoter, fästa på pränt i biografier och väck-

elsehistorik, men också hämtade ur minnet av den egna uppväxten i västerbottnisk EFS-miljö. Persson väljer bland annat att analysera predikantanekdoterna som *apophthegmata* – tänkespråk, där en humoristisk och en uppbygglig tendens går hand i hand. Såväl Enquist som Lindgren använder sig av en blandning av allvarligt och burleskt, som redan karaktäriserar den folkliga predikantanekdoten, men som de båda författarna på olika sätt skruvar – Enquist i karnevalisk riktning och Lindgren i ironisk. Persson demonstrerar på ett övertygande vis hur Lindgren explicit och implicit anknuter åtskilliga berättelser till predikogenren och hur de inte sällan företer starka strukturlikheter med en luthersk-pietistisk predikotradition. Här får jag dock också anteckna min enda tyngre invändning mot Perssons läsningar: Torgny Lindgrens författarkonst är med sina ständiga underfundiga ironier notoriskt mångtydig. Ironierna osäkrar texten. Vad är allvarligt menat och vad är inte det? Läsaren hamnar på ett gungfly. Ironin tycks ge vid handen att ett yttrande och dess motsats kan vara samtidigt giltiga. När jag därför stundtals känner mig tveksam till Perssons tolkningar av Lindgrens texter kan det bero på att texterna faktiskt också mycket väl kan läsas i rakt motsatt riktning mot den som Persson realiserar – och att de till och med *skall* läsas på båda visen samtidigt. Detta är dock en mindre invändning mot en både lärd och infallsrik essäsamling.

Inte minst infallsrik, kunnig och spännande är samlingens avslutande essä, den som behandlar den norrbottniska laestadianismen, Björn Erik Höijer och Bengt Pohjanen. Här jämförs framställningen av laestadianismen hos de båda författarna. Perssons utgångspunkt är uppfattningen att Pohjanen är samtidigt inspirerad av och kritisk till Höijers skildringar av det kyrkohistoriska förloppet. Höijer skildrar genomgående den laestadianska väckelsen på ett negativt vis, och särskilt då den religiösa extasen - *liikutuksian* – vilken alltid tycks drabba kvinnor och vilken Höijer tolkar som ett sublimerat uttryck för sinnliga eller till och med erotiska drifter. Paradoxalt nog karakteriseras laestadianismen, så som Höijer framställer den, också av livsfientlig asketism. Predikanter utmålas som fanatiker och maktmänniskor. Den starka sociala (kvinno)gemenskapen inom

väckelserörelsen gestaltas däremot som någonting positivt. Persson visar så hur Pohjanens romankonst inte sällan uttrycker en explicit koppling till Höijers texter. De utspelar sig också ofta på samma plats – Malmberget. De båda författarna liknar också varandra genom sina anknytningar till existentialismen och sin tydliga inspiration från Dostojevskijs författarskap. Hos Pohjanen formuleras dock en kritik av exotiserande och primitivistiska tendenser i behandlingen av laestadianismen, bland annat hos Höijer. Pohjanen konstaterar att, även om Höijer är en strålande berättare, han förfaller till ”etnorasism” i sin framställning av laestadianer. Persson visar övertygande hur det a-historiska i Höijers framställning av den laestadianska väckelsemiljön beror av en polemiserande tendens, medan Pohjanen tvärtom är angelägen om att anlägga ett diakront historiskt perspektiv som gör rättvisa åt ett komplext skeende, där sociala, politiska, och religiösa faktorer samspelar. Pohjanen är så angelägen om att väckelsens egen röst skall bli hörd att han till och med, i romanen *Och fiskarna svarar Guds frid* (1979), reproducerar en hel predikan av Laestadius.

Sammanfattningsvis vill jag rekommendera Perssons essäsamling. Samtidigt som den är lärd är den både spännande och tillgänglig. Genom sin kyrkohistoriska förankring och sin förtrogenhet med och ingående kunskap om väckelsemiljöerna kan samlingen lyfta fram sidor hos de kanoniserade författarna som är mindre kända. Den fäster också uppmärksamhet på en viktig men i stort sett av forskningen förbisedd genre – den samfundsanknutna romanen.

Helene Blomqvist

KARL FRIEDRICH ULRICHS (RED.)

Predigten zu Händels Oratorium Messiah

Berlin: EB-Verlag, 2018. 216 sid. ISBN 978-3-86893-274-4

Georg Friedrich Händels ”Messiah” är tveklöst ett av de mest kanoniserade och i vidaste kretsar högt värderade bibelatorierierna i musikhistorien. Den privatlärde skriftställaren Charles Jennens libretto brukar framhållas som genialiskt, antingen trots att, eller

på grund av, att han i stort sett endast kompilerat bibelpassager från Myles Coverdale- och King James-översättningarna utan någon poetisk bearbetning, parafrasering eller (med ett par små undantag) egna tillägg. Hans teologiska och litterära bidrag ligger alltså huvudsakligen i sammankopplandet av skilda bibelpassager för att ge dem delvis nya innebörder och vinklingar. På det sättet kan Jennens betraktas som en sentida efterföljare till den västliga medeltidens många anonyma liturgiskapare, för vilka en liknande kompilatorisk hermeneutik var utmärkande.

Det är med anledning av det obearbetade bibelordet i oratoriet inte förvånande att Jennens libretto i sin tur blivit föremål för predikotexter, vilket faktiskt skedde redan under Händels livstid. Karl Friedrich Ulrichs har nu samlat ett antal egna och andras predikningar över texter ur "Messiah", synbarligen en uppsättning nyskrivna texter sammanställda direkt för antologin. Ulrichs har skrivit en övergripande inledning samt ett sammanfattande avsnitt av närmast metodmässig karaktär, främst om hur man vetenskapligt och homiletiskt kan och bör närma sig musikaliska objekt som utgångsmaterial för predikokonst. Det är ju nämligen inte så enkelt att man bara predikar över de perikoper som Jennens valt till varje sats. Händels musik finns ofrånkomligen närvarande som associationsfond till textavsnitten. Världen över – kanske ännu mera utanför än inom den anglikanska sfären, när nu så sällan Coverdale- och King Jamesöversättningarna annars citeras – är passager som "But who may abide the day of His coming" (Mal. 3:2), "And with His stripes we are healed" (Jes. 53:5) och "I know that my Redeemer liveth" (Job 19:25 samt 1 Kor. 15:20) intimt förknippade med Händels originella tongestaltningar.

Mellan Ulrichs inledande och avslutande partier ryms volymens huvudavsnitt i form av trettiofem predikningar utgående från oratorietexterna, sats för sats i ordningsföljd. Av de medverkande författarna är många verksamma som präster, i de flesta fall även teologiskt forskarutbildade samt i vissa fall även i någon grad musiker. Här finns också lärare i homiletik och liturgik vid teologiska seminarier. Samtliga författare förefaller representera evangelisk-lutherska eller

unierade (lutherska och reformerta) kyrkor. Detta slår nu igenom ganska tydligt litteraturmässigt, där tysk evangelisk teologi dominerar både explicit (genom referenser och begreppsanvändning) och implicit (genom predikningarnas inriktning och utformning). På anglikanskt område hade man annars kunnat relatera till ett rikt och aktivt forskningsfält rörande Händels och Jennens oratorier och verkningshistorien av desamma, liksom även på katolskt område: Tassilo Erhardts *Händels Messiah: Text, Musik, Theologie* (Comes Verlag, 2007) är till exempel en mycket betydelsefull bok som nämns helt kort i Ulrichs inledning, men utan att dess ganska avgörande analyser tillåts få större genomslag i predikningarna eller i den historiska sammanfattningen.

Homiletik förutsätter på ett speciellt sätt tänkta läsare eller åhörare, och dessa verkar i de flesta av bokens bidrag underförstått utgöras av en församling eller kyrkligt auditorium i det urbana Västeuropa idag. De teologiska temata som införs rör exempelvis begreppet "Entzauberung" ('avförtrollning') som bakgrundsförståelse av inkarnationen i körfugan "For unto us a child is born" hos Jan Rohls, som i sitt bidrag vidrör den moderna receptionen av fiktiv "världsförtrollning" i Harry Potter jämfört med kyrklig förståelse av under i den immanenta världen. På liknande sätt figurerar referenser som nog är tänkta att ge igenkännande associationer hos den lyssnande, i vissa bidrag minnen från 80-talets DDR, i andra samtidsaktuella frågor om lidande och skuld, till exempel i relation till flyktingströmmen över medelhavet 2014–2015, eller till sammandrabbningar mellan extremister och aktivister i Worms under samma år.

Teologen och organisten Hansfrieder Zumkehr berör den klassiska tematiken med den gode herden i sin predikan över "He shall feed his flock". Zumkehr inkluderar ett framförande eller genomlysning av arian, något vi för övrigt känner till från lutherska predikningar under 1700-talet, där musik ibland interfolierats i predikan på samma sätt (vissa texter i föreliggande volym länkar också till specifika inspelningar av satserna). Den gode herden har, får man nog säga, som topos haft svårt att göra sig gällande under 1900-talet. Många predikanter har (möjligen efter egna erfarenheter av flanellografer

och förskönande skolplanscher) tydligt känt sig manade att antingen komplicera vad de uppfattar som naivitet i skenet av världens uppenbara lidande och ondska, eller betona individualismen i Kristusrelationen för att "flocken" blivit en problematisk metafor. Här kan Händels musik utan tvekan möjliggöra en tematisk ny- eller kanske återorientering. Det tycks av något skäl vara mycket lättare för den nutida människan att hos Händel och Jennens djupt gripas av hur herden ömmar för spädlammen och visar den gamla dräktiga tackan speciell omsorg när vi hör hennes vaggande i 12/8-takt och de hängande utdragna septimerna i alt- respektive sopransolot. Det finns, skulle man nog kunna påstå, en abstrakt sublimitet i Jennens och Händels naivitet som är svår att fånga konkret i moderna ord.

Vissa predikningar lånar inte bara tematik och musikaliska karaktärsuppslag utan även form från oratoriesatserna. Juliane Rumpel, som utgår från "Rejoice greatly", den virtuosa da capo-arian för sopran, kallar sitt bidrag "Ein Da capo-Predigt", med innebörden att de ursprungligt formulerade uppslagen avses återkomma i ornamenterad form och med fördjupad innebörd vid textens slut. Detta är ett intressant försök att integrera de olika tolkningar som överlagrats bibeltexten. Martin-Christian Mautners försök att bygga en utläggning baserad på Händels och Jennens historiska förhållanden, där han utgår från en tänkt genes till den aria och kör han predikar över ("O thou, that tellest good tidings to Zion") synes dock anmälaren mindre lyckat. Det finns alltid en lockelse, och därmed en risk, att rätt och slätt befästa kanoniserade verk med historier om deras inspirerade eller speciella tillkomst (det som den norske hymnologen Stig Wernø-Holter kritiskt har kallat "oppbyggelige fortellinger"), vilket ofta blir antingen ett onödigt påhäng eller en genväg att bekräfta känslor inför musik och diktning som man förmodar att åhöraren redan omfattar.

Stilnivån är som man kan förvänta sig mycket skiftande i en sådan här predikosamling, då genren inbjuder till personligt tilltal. Överlag präglas språket av en enklare talspråklig stil. Flera författare illustrerar sina utläggningar med sjungna referenser till Händel (angivna som "ta-ta-tah", "pom-di-dom" eller liknande), vilket visar på den

praktiskt performativa syftningen med projektet. Michael Greßlers predikan över ”Behold the Lamb of God” slår däremot an en högre poetisk stilnivå, med korta oregelbundna rader som i modernistisk diktning, galvaniserat med retoriska tekniker och uppbyggnad kring repetitioner av Johannes döparens ord (som en löks lager: Johannes citerad av evangelisten, citerad av Jennens, i sin tur citerad av Greßler). Martin Evang bygger ut sin predikan över Jesajaorden ”He was despised” på liknande sätt.

Den svenska teologen Kerstin Wimmer bidrar med en uttolkning av oratoriets näst sista sats ”Worthy is the Lamb that was slain” (Upp. 5:12–13), vilket är passande i skenet av det speciella receptionsgenomslag denna sats haft historiskt i Sverige (vid första kända svenska uppförandet på Riddarhuset 1786 etablerades en unik position för denna sats, som även vid senare framföranden förblev långt mer ikonisk för svenskarna under 1800-talet än exempelvis Hallelujakören, som först i den allra senaste tiden fått en speciell ställning). Wimmer utgår intermedialt inte bara från Jennens bibelurval och Händels musik, utan också från avbildningen av det segerrika lammet i koret i Allhelgonakyrkan i Lund (vilken avbildning också pryder hela bokens omslag).

Att samla predikningar utifrån ”Messiah” är ett lovvärt initiativ, och detsamma skulle kunna göras med utgångspunkt från till exempel Johan Peter Salomons och Gottfried van Swietens bibelurval till Joseph Haydns *Skapelsen*. Boken ger en rad intressanta perspektiv både på de berörda bibeltexterna och på den roll enskilda tonsättningar kan få för dessa. Tack vare Jennens och Händel finns Malakis bok i många lyssnares sinnen och på körsångares läppar. Den predikant som utgår från den receptionen står sannerligen på jättars axlar.

Mattias Lundberg

Nytt Norsk Salmeleksikon, Bind IV

Kommentarer til Norsk Salmebok 2013

Bergen: Fagbokforlaget, 2018. 904 s. ISBN: 978-82-514-0823-3

Ett viktig inslag i arbetet med psalmer i de nordiska länderna på senare år har varit ett följa upp utvecklingen av den kristna psalmsången. I Norge har det inneburit att ett psalmllexikon utvecklades redan medan en ny psalmbok diskuterades och antogs. De första tre banden av lexikonet knöts således till en psalmbok som snart var ersatt, vilket bland annat fick till följd att nya psalmer inte blev representerade där.

Detta har man nu försökt komma till rätta med genom att ge ut ett synnerligen omfattande nytt band om 904 sidor. I bandet finns dels nyskrivna kommentarer till nya psalmer i den nya psalmboken 2013 (N13), dels korrigeringar och tillägg till uppgifter om psalmer som redan kommenterats i de tre tidigare banden, utgivna 2011, 2012 och 2013 (tidigare recenserade i *Svenskt Gudstjänstliv* 2015). Huvudförfattare, tillika redaktionsgrupp för det nya bandet har varit Stig Wernø Holter (projektledare), David Scott Hamnes, Rune Kyrkjebø och Vigdis Berland Øystese.

Det nu utgivna bandet följer i princip samma uppläggning som de tidigare. Först kommenteras psalmtexten med uppgifter om författaren, sedan kommenteras melodin med uppgifter om kompositör och översättare. Huvuddelen av dessa kommentarer har skrivits av utgivarna men ytterligare sexton författare har medverkat. Samtliga texter har slutbehandlats i redaktionsgruppen. Boken har en litteraturförteckning, ett register över bibelhänvisningar i banden I–IV (ett imponerande bidrag som är utarbetat av Harald Kaasa Hammer), ett register över författare, ett över översättare och kompositörer samt ett huvudregister över var psalmerna i N13 kan återfinnas i de tidigare uppslagsdelarna. Samtliga artikelförfattare presenteras så sist i bandet.

Trots sitt stora omfång fungerar uppslagsverket förvånande smidigt. Det är en fördel om man har tillgång till den norska psalmboken

2013 och till de tidigare banden. Det aktuella bandet är liksom de tidigare mycket välorganiserat, korrekturfel och liknande kan man knappast finna, boken känns stabil och möjlig att slita på. Eftersom lexikonet följer psalmnumren i N13 (i motsats till tidigare lexikon, som följer bokstavsordning) kunde man kanske tänkt sig att N13:s innehållsregister införts i del IV, gärna enligt samma modell som i N13, i varje fall de övergripande rubrikerna. Det hade hjälpt till att orientera sig i lexikonet.

Vilka skall då slita på uppslagsverket? Först och främst de som använder psalmer i sin dagliga gärning, men här kan många intresserade ha något att hämta. Det är viktigt att man är medveten om att man har med ett uppslagsverk att göra och inte med en systematiskt genomförd hymnologisk undersökning. Det innebär inte att man gjort avkall på kvaliteten utan tvärtom ligger det en omfattande insamling av data som redovisas på ett systematiskt och kontrollerat sätt bakom projektet. Den kunskap som finns redovisad i bandet kan både bidra till att berika användningen av psalmerna i olika sammanhang *och* utgöra grund för vidare forskning, gärna till exempel i ett komparativt nordiskt perspektiv.

I texterna kan man notera att författarna särskilt uppmärksammat hur sånger fungerat innan de antogs i N13. Uppgifterna är många om att de blivande psalmerna först kommit till som resultat av psalmtävlingar, som delar i musikalerna, mässor och inte minst presenterade på CD-skivor och som delar i körers repertoar, till exempel Oslo Gospel Choir. Sådan research har bland annat lett till ändringar i tidigare uppgifter om tillkomstår. Texterna beskriver i vilken kontext både upphovsmän och sånger hör hemma, något som gör det lättare att bedöma och tolka psalmerna för att finna lämpliga användningsområden.

Texterna och musikpresentationerna ger genomgående god information. Både härledning av text och musik liksom deras förhållande till bibeltexter, till kontext och till budskap, bör kunna vara till god hjälp för dem som söker information. Det är värdefullt att det i presentationerna av melodierna ofta markeras mycket detaljerat och tydligt hur melodin anpassats till och understryker texten. Vi får till

exempel veta att till psalmen ”Eg kjem med tome hender” (N13:438) skrev A. Solhaug melodin ”til sin da dødssyke kone, som likte teksten så godt [. . .]. Det er en velformet og godt balansert melodi som bygger seg fint opp mot højdetonen i siste halvdel. Den tolker tekstens tungsinn gjennom molltonalitet og streng rytme, bare brutt av en enkelt punktering når den syngende bryter ut i sitt nødrep, ’Kyrie’” (s. 403 f). Det finns också exempel på att en väl insjungen melodi som kommit att förbindas med en viss text varit anledning till att både melodi och text accepterats trots vissa reservationer inför texten (N13:746, s. 675). Den tekniska information som musikanalyserna ofta ger bör kunna vara berikande för kyrkomusiker, körledare och musikkforskare, men kanske mindre för gemene man. Notillustrationer bidrar till förståelsen av melodi och text.

Till varje psalmpresentation hör utförliga biografier över författare, översättare och kompositörer. Sådan information hör med till bestämningen av en psalms kontext. De som skrivit biografierna har varit noga med att sammanfatta författarens/kompositörens examina, kunskaper och erfarenheter för att belysa psalmens sammanhang. Att uppge var personen kommer från i landet hör med till analysen av psalmens kontext; var personen bor idag kan kanske vara mindre relevant om det inte har just med psalmskapandet att göra. Sådan information blir snabbt överspelad.

I presentationstexterna hänvisas i många fall till ”folketone”. Det är naturligt i norsk tradition. Man använder emellertid inte bara norsk folktradition i N13. I texterna möter man psalmer som hämtats från andra länders och kyrkors folktradition som sydamerikansk och afrikansk. Till folksången hör urfolkens sånger, i lexikonet representerade med en psalm kallad ”Dakotahymnen” från Dakota, en grupp inom Sioux-folket i Nordamerika. I N13:293 återges psalmen med nordsamisk och engelsk text, i lexikonet med en ord-för-ord-översättning: ”Himmel og jord er ditt verk, allmechtige Gud”. Psalmen användes av dakotafolket vid deras högtider. Den engelskspråkiga versionen blev mycket populär bland medlemmar i YMCA liksom bland scouter och fick stor spridning (s. 260 ff).

Till urfolken kan samisk tradition räknas. Det är inte förvånande

att N13 har förhållandevis många samiska psalmer. I Norge har man länge och medvetet arbetat med samefrågor. ”Kom, Hellig Ånd med skapermakt” (N13:512) står till exempel i psalmboken med både norsk och nynorsk samt med nordsamisk och lulesamisk text. I kommentarerna till de samiska psalmerna kan man lära sig en del om sådana som arbetat med samisk psalm, till exempel Lars Jacobsen Hætta (s. 484) och Anne-Grethe Leine Bientie (s. 265) m.fl.

En grupp psalmer som länge skapat diskussion är psalmer om ”tro och tvivel”. N13 har relativt många psalmer som ryms under den rubriken. Psalmboken har också psalmer under rubriker som ”stillhet og ettertanke”, ”trengsel og trøyst” samt ”trygghet og glede”. Av informationen i uppslagsverket kan man se att en del av dessa psalmer har sin utgångspunkt i dikter och sånger som tidigare antingen publicerats i olika diktsamlingar eller kommit till i anslutning till något evenemang.

Det är inte lätt att placera in psalmer i innehållsliga fack. Den svenska psalmen ”Så kort var den fröjd som i världen jag fann” (N13:499) har till exempel förts in under rubriken ”trygghet og glede”. Textkommentatorn skriver att en uppgift om att psalmen ”ble til etter en skilsmisse [...] er ikke riktig, selv om den kortvarige gleden som nevnes i første linje selvsagt også kan gjelde et ekteskap som tok slutt. Uansett vil det være helt feil å kalle den en salme om skilsmisse. Forfatteren har maktet å *løfte teksten opp på et allment plan* [min kursiv] slik at den gir mening i ulike situasjoner der mennesker erfarer følgene av andres svik og troløshet” (s. 469).

Kommentaren illustrerar ett viktigt hymnologiskt principiellt problem, nämligen relationen mellan människors inre och yttre upplevelser och förhållandet till det kristna budskapet och möjligheten att generalisera sådana samband. I lexikonet illustreras andra tolkningsmöjligheter. I kommentaren till Frostensons psalm ”Mina döda timmar / bär jag fram till dig /: inför dina ögon / låt dem bli till liv. ./ (SvPs 1986:521, N13:747 i norsk översättning) skriver författaren att psalmen ”representerer tydelig Frostensons overbevisning om hvilken type salmer vi nå trenger: *'identifikasjonssalmer'* [min kursiv] – der vi kjenner oss selv igjen, vår situasjon og problematikk,

som kan gi et meningsfullt *mønster for livet* vårt [min kursiv]” (s. 678). Sådana opplevelser och hur man tolkar dem i kristen kontekst kan ha olika meningssammenheng. I en tidligere norsk psalmutgåva, *Salmer 97*, placerades denna psalm in under ”Tvil og anfektelse”, i N13 under ”Nød og klage”. Kommentatoren reserverar sig: ”teksten bygger likevel på tilliten til Guds vilje og muligheten til å gi oss hjelp og håp og en framtid” (ibid.).

Ett annat alternativ till att tolka förhållandet mellan existentiella upplevelser och budskapet anläggs i kommentaren till Kristin Solli: ”Vet du ikke at du er rik?”. Psalmens utgår från begreppet ’min värld’ (jfr Psaltaren 139: 1–18). Solli skriver:

- [1] Gud du er ikke [i] min verden / allikevel er jeg i din [...] – og allikevel glemmer jeg deg.
- [2] Gud, du er ikke i min tanke, / allikevel er jeg i din [...] – vil du selv lukke døren opp!
- [3] Gud, kom og vær du i min verden / slik jeg alltid er det i din! – [Gud] du skal aldri mer utanfor stå.

Solli skrev psalmen som 14-åring och kommentatoren gör tolkningen att ”salmen er en tekst om å tvile og distansere seg fra en kristendomsforståelse som virket fremmed fra en ungdoms perspektiv. [...] Teksten er en *livstolkning* [min kursiv] formulert av en representant for etterkrigstidens ungdom, for hvem kristendommen og Gud var blitt irrelevant og fjern. Salmens ’jeg’ arbeider seg frem til en slags tro på at Gud og Guds kjærlighet likevel er en realitet i ’min verden’” (s. 631 f).

I N13:740 tecknas en bild av Jesusgestalten i ett socialt perspektiv:

Han sa: Ein fattig går forbi / og det er meg du ser.
Men vi ser millionar, vi,
I svoltens store hær (v. 2a).

Texten i sin helhet ges följande tolkning: ”Det går an å forstå framtidsvisjonen i denne salmen som eit sosialt (og kanskje sosialistisk) bodskap ikledd eit religiøst språk. Men i og med att teksten nyttar seg av nettopp Bibelens språk og forteljingar, så er det bibelske universet også til stades i den. Og når teksten som salme blir flytta in i kyrkja og tatt i bruk av ei gudstenestefeirande forsamling, vil den både gi meining til og hente meining frå samanhengen den går inn i. Slik blir denne salmen eit sterkt og utfordrande vitnemål om Guds fysiske nærvær i verda, og om kva det inneber å vere eit sant menneske” (s. 667). Här framträder *kontextens betydelse* för vad man kan kalla och hur man kan uppleva en psalm.

Vad gör man när man får i uppgift att recensera ett lexikon på 900 sidor? En första spontan reaktion är kanske att göra en snabb genomläsning och sedan ta upp några synpunkter man noterat. Men i det här fallet går inte det. Lexikonet var helt enkelt för intressant för att bara ägna en snabb genomläsning. Man stoppas oupphörligt upp av nya kunskaper, synpunkter, tolkningar och möjligheter att jämföra. Jag uppfattar detta som ett gott betyg för ett tungt vägande arbete (mer än bara bokstavligt tungt i nu tillsammans fyra olika delar) som kan inspirera och tillföra nya kunskaper och tolkningsperspektiv inte bara i utan även utanför Norges gränser.

Sven-Åke Selander